“Zaman”ın Aynasından Mütareke Dönemi Edebiyat ve Kültür Hayatı¹

Literature and Cultural Life in the Mirror of the “Zaman”

Tayfun Haykır*

Abstract: *Zaman* is a daily national newspaper published in Istanbul between 22 Cemaziyelahir 1336, according to lunar calendar, (4 April 1918 according to the solar calendar) and 14 Zilhicce 1337 (10 September 1919). The newspaper was able to reach a total of four hundred and eighty issues at a time when the Turkish press had a hard time. The first owner of the newspaper was the Şükrü Bey from the Committee of İttihat ve Terakki (Union and Progress) who was later executed as the accused of the İzmir Assassination. Şükrü Bey, who manages the newspaper without revealing himself, aims to have an opposition newspaper within the party. Because in the days when *Zaman* started broadcasting, the end of the First World War was reached. The war ended with the signing of the Armistice of Mondros on October 30, 1918. *Zaman* met with the reader about seven months before the signing of the Armistice which will begin a new era in recent Turkish history. After the cease-fire was signed, it was able to continue publication for another year. The staff of the *Zaman*, which pursues a publication policy that can qualify as a Turkist, is composed of the most famous writers of the period such as Ahmet Rasim, Cenap Şahabettin, Rıza Tevfik, Ömer Seyfettin, Yahya Kemal, Refik Halit, Hüseyin Rahmi, Reşat Nuri, Ali Canip. In fact, some of the most famous works of these writers are published for the first time in the pages of *Zaman*. *Zaman* newspaper is a very rich publication in terms of reflecting social, political, literary and cultural life of one of the most turbulent time intervals in the recent Turkish history such as Armistice Period. *Zaman* is also the primary source for understanding the attitudes and psychology of the intellectuals in the face of the trauma experienced. Especially, having a wide range of writers with different opinions in terms of world view increases its value on this subject. In this study, all the aspects of the newspaper have been elaborated in detail, taking into consideration of all the available issues.

Structured Abstract: The most popular periodicals are undoubtedly the newspapers. Newspapers are very rich in terms of carrying the traces of the period in which they are published therefore they are the primary source for their periods.

¹ Bu makale 2010 yılında savunulan “Mütareke Dönemi Yayın Organlarından *Zaman* Gazetesi” adlı yüksek lisans tezine dayanılarak yazılmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı.

Assistant Professor Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Department of Turkish Language and Literature, Discipline of Modern Turkish Literature.

ORCID 0000-0002-3371-2245

thaykir@gazi.edu.tr – tayfun_haykir@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Haykır, T. (2020). *Zaman*’ın aynasından mütareke dönemi edebiyat ve kültür hayatı, *Turkish Studies - Language*, 15(1), 173-205. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.40362>

Received/Geliş: 30 December/Aralık 2019

Checked by plagiarism software

Accepted/Kabul: 22 March/Mart 2020

Published/Yayın: 30 March/Mart 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

CC BY-NC 4.0

Our periodicals with Arabic letters in Turkish contained much more than a newspaper in today's sense, especially when their periods were taken into consideration, they performed many tasks. At a time when there was no mass media, the term newspaper could be television, and internet when necessary. For these reasons, the newspaper reflected the news of social or political events as well as the literary and cultural content in abundant. The Republic of Turkey is a continuation of the Ottoman Empire. Therefore, these periodicals are of great importance to illuminate the dark sides of our past. *Zaman*, the subject of this study, published in the occupied capital of a defeated state during the Armistice Period, which is perhaps the most turbulent period in Turkish history. Newspaper Time is very rich both in terms of reflecting this period and in transferring the psychology of the famous writers in the writings of the state and nation against the death-survival struggle.

Zaman is a daily national newspaper published 480 issues in Istanbul between 4th April 1918 and 10th September 1919. As a result of the archive research in Turkish libraries, it was made to create complete collection of the newspaper. However, despite all screening studies, the numbers 3, 25, 46, 77, 210, 237, 251 and 400 could not be reached.

Under the title "Introduction", the conclusion of the First World War and the signing of the Armistice of Mondros are explained in general terms. Then the impacts social and political situation growing in Turkey during the Armistice Period to our literary and cultural lives was explained. Here are also the memories of famous celebrities of the period and the names known from the printed life. Thus, the panorama of the period was tried to be drawn by Turkish writers who witnessed exactly what happened by their own words and sayings. In the section titled "Introduction of *Zaman* Newspaper", the publication adventure, owners, identity information, layout and technical characteristics of the newspaper are explained in detail. In this context, it has been concluded that the newspaper is in a conservative line that maintains national and Islamic values in terms of its publication policy. In this respect, it can be said that *Zaman* is one of the few newspapers that became a party to the "national resistance" that took place after the signing of the Armistice of Mondros. While the newspaper follows such a publication policy, it is another occasion for wealth to gather the writers who have different opinions.

In of the study, under the title of "Literary and Cultural Activities in Time" "all the writers and writings with articles in this field were evaluated. The fact that the writers who wrote literary and cultural writings was among the most important and famous writers of the period made these writings even more important. Different literary writings were evaluated during the author's abundance of writings and literary accumulation which was important for the period was revealed. It has been concluded that this literary and cultural content has complementary and developing originality to our modern-day literature. In the "Intellectual Activities" section, the writings outside the literary and cultural activities were evaluated. 480 issues on a daily newspaper was tried to clarify the increasingly severe conditions of the Armistice Period without any interruption. The solution proposals that Turkish intellectuals tried to produce in the face of these harsh conditions were followed day by day. The information reached is important in terms of concretizing what can be experienced by the intellectuals in the face of the great political and social crisis that a country faces. Under the heading before the "Conclusion" section of the study, it was questioned that how *Zaman* newspaper took its position against World War I and the National Struggle that emerged after. Especially in the face of the increasing tension between the Istanbul Government and Mustafa Kemal Pasha, the position of the newspaper was clarified. Although *Zaman* did not support publicly Mustafa Kemal Pasha and the National Struggle as it was published in Istanbul in this respect, it took its place in our press as a Turkist newspaper reflecting that it was nurtured with the same spirit. In addition, with its literary material on every page, it has contributed to our literature with its writings in different branches of culture and to the content of Turkish cultural life that will maintain its current status even today.

Keywords: Modern Turkish Literature, *Zaman*, Armistice Period, First World War, Mondros Armistice, Periodical Newspaper, Press Life.

Öz: *Zaman*, 22 Cemaziyelahir 1336 (4 Nisan 1918)-14 Zilhicce 1337 (10 Eylül 1919) tarihleri arasında İstanbul'da yayımlanmış günlük, ulusal bir gazetedir. Gazete, Türk basınının çok zor günler geçirdiği bir dönemde toplam dört yüz seksen sayıya ulaşmayı başaramıştır. Gazetenin ilk sahibi daha sonra İzmir Suikastı sanığı sıfatıyla idam edilecek olan İttihat ve Terakki Komitesinden Şükrü Bey'dir. Kendini ifşa etmeden gazeteyi yöneten Şükrü Bey'in amacı parti içi muhalefette bulunan bir gazete sahibi olmaktır. Çünkü *Zaman*'ın yayın hayatına başladığı günlerde Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna gelinmektedir. 30 Ekim 1918

tarihinde ise Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasıyla savaş sona ermiştir. *Zaman* yakın Türk tarihinde yeni bir dönemi başlatacak olan Mondros Mütarekesi imzalanmadan yaklaşık yedi ay önce okuyucuyla buluşmuştur. Ateşkesin imzalanmasının ardından ise bir yıl daha yayına devam edebilmiştir. “Türkçü” olarak nitelendirilecek bir yayın politikası izleyen *Zaman*’ın yazar kadrosu Ahmet Rasim, Cenap Şahabettin, Rıza Tevfik, Ömer Seyfettin, Yahya Kemal, Refik Halit, Hüseyin Rahmi, Reşat Nuri, Ali Canip gibi bugün dahi çok okunan ve o devrin en meşhur kalemlerinden oluşmuştur. Hatta bu yazarların en çok üne kavuşan eserlerinin bazılarının ilk yayım yeri *Zaman* sayfalarıdır. *Zaman* gazetesi, Mütareke Dönemi gibi yakın Türk tarihinin en çalkantılı zaman aralıklarından birinin sosyal, siyasal, edebî ve kültürel hayatını aksettirmesi bakımından oldukça zengin bir yayın organıdır. *Zaman*, devrin aydınlarının yaşanan travma karşısında takındıkları tavır ve psikolojilerini anlamak açısından da birinci dereceden kaynak hüviyetindedir. Özellikle dünya görüşü açısından farklı kanaatlere sahip geniş bir yazar kadrosuna sahip olması bu konudaki değerini artırır niteliktedir. Bu çalışmada gazetenin söz konusu tüm yönleri üzerinde -ulaşılabilen bütün sayıları dikkate alınarak- ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. Böylelikle Mütareke Döneminin sosyal ve siyasal yaşantısının Türk edebiyat ve kültür hayatının günceline nasıl yansıdığı, günü gününe bir yıl yedi aylık süre aralığı dikkate alınarak ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Türk Edebiyatı, *Zaman*, Mütareke Dönemi, Birinci Dünya Savaşı, Mondros Mütarekesi, Süreli Yayın, Basın Hayatı.

Giriş

1. Birinci Dünya Savaşı’nın Sonuçlanması ve Mütareke’nin İmzalanması

1914 senesinde Birinci Dünya Savaşı’na Osmanlı Devleti, İttihat ve Terakki Hükümeti yönetimi altında müdahil olur. Talat Paşa’nın sadrazamlığında idare edilen ülke 1918 yılında savaşın yenik taraflarından biri olarak ayrılır. Ancak savaştan yenik çıkmanın bedeli, kısa süre içinde ödenmeye başlanacaktır. Devleti bu bataklığa İttihatçıların soktuğu görüşü kamuoyunda geniş karşılık bulur. Yenilgiyle birlikte en nüfuzlu paşaların bile karşısında adeta herkes muhalif kesilir. 8 Ekim 1918 günü Talat Paşa Kabinesi istifa dilekçesini padişaha verir.

² İstifanın üzerine Sultan Vahdettin, kabine kurma vazifesini Tevfik Paşa’ya verir. Tevfik Paşa, kabinesine İttihatçıları dâhil etmek istemez ve bu sebeple kabineyi kuramaz. Bunun üzerine kabineyi kurması için İzzet Paşa görevlendirir. İzzet Paşa, yirmi beş gün görev yapacak olan kabinesini 11 Ekim 1918 günü kurar. Bu kısa görev süresi içinde kabinenin yapmış olduğu en büyük icraat hiç şüphesiz Mondros Mütarekesi’ni imzalamaktır.³

² 14–18 Ekim 1918 tarihinde toplanan İttihat ve Terakki’nin son kongresinde Talat Paşa kendisini istifaya zorlayan şartlar hakkında şunları söyler:

“Talat Paşa, gözleri yarı dumanlı bir hâlde üzüntü ve heyecan içinde uzun beyanatı yaparken, bu noktada durdu. Kongre heyetini süzdü uzun bir duraklamadan sonra yeniden kuvvet almış gibi sözüne devam etti.

Biliyorsunuz Bulgar cephesi çökmüştür, müttefiklerimizle temasımız kalmamıştır. Suriye’de ordularımız bozguna uğramıştır. Harp bizim mağlup olmamızla sona ermiştir. Karşı tarafın hiç olmazsa Wilson Prensipleri dairesinde hareket etmesini sağlamak maksadıyla beraberce Wilson’a başvurduk. Bu müracaatla beraber şunu düşündük ki harbi idare eden ve Amerika’nın gözünde harpten mesul olan bir kabinenin iş başında kalması caiz değildir. Bunun için kabinenin istifasını padişaha verdik.

Siyasetimiz mağlup oldu. Bunun için de bizim iktidar mevkiini ne suretle olursa olsun, muhafaza etmemiz mümkün olamazdı. Aynı zamanda umumi merkez olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin sevk ve idare mevkiinden umumi merkez heyetiyle beraber istifa ediyoruz ve cemiyeti gerçek ve meşru sahibi olan Kongre Heyetine terk ve tevdi ediyoruz.” (Tunaya 1986: 69)

³ Mütareke Dönemi olarak bilinen 1918 ile 1922 yılları arasında Osmanlı Devleti deyim yerindeyse tam bir siyasi yönetim zafiyeti geçirir. Bu dört senelik süreçte toplam on iki kabine görev yapar. İstikrardan yoksun dönemin kabineleri şu şekilde sıralanabilir:

“Ahmet İzzet Paşa Kabinesi (11 Ekim–8 Kasım 1918)

Ahmet Tevfik Paşa Kabinesi (İlk dönem) I. (11 Kasım 1918–13 Ocak 1919) II. (14 Ocak–3 Mart 1919)

Damat Ferit Paşa Kabinesi (İlk dönem) I. (4 Mart–15/16 Mayıs 1919) II. (19 Mayıs–20 Temmuz 1919) III. (21 Temmuz–30 Eylül 1919)

Zaman’ın 93. sayısının birinci sayfası.

(Sağda Sultan Mehmet Vahdettin, solda Veliyaht Abdülmecit Efendi’nin fotoğrafları.)

Mütareke, 30 Ekim 1918 günü Midilli adasının Mondros limanında Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay) başkanlığındaki bir heyetçe imzalanır. Bir ateşkes antlaşmasından çok daha ağır şartlar içeren bu akit imzalanırken Osmanlı Devleti’nin hiçbir hafifletme isteği göz önünde bulundurulmaz. Mondros Mütarekesi, Sevr’ın temel taşlarını oluşturur nitelikte hazırlanmıştır ve Osmanlı Devleti’nin bütünlüğünü parçalama yolunda İtilaf Devletleri için büyük bir adım olacaktır.⁴

Mütareke, planlı programlı bir işgal hareketinin adıdır. Batı, uzun zamandır planladığı bölme ve parçalama politikasını gerçekleştirebilmek için bu günü beklemiş, Mondros’ta yapılan anlaşmaya kendisine fırsat yaratacak maddeleri eklemeyi ihmal etmemiştir. Mütareke’nin hemen ardından harekete geçilmiş olması bu tezi doğrulamaktadır. Önce zengin petrol yataklarına sahip Musul bölgesi, ardından İstanbul işgal edilecektir (Törenek 2002). Bu gelişmelerin ardından İtilaf Devletleri’ne ait kuvvetler Türkiye topraklarına dolmaya başlar. Bu işgal süresince özellikle Fransız ve İngiliz kuvvetleri medenilikle bağdaşmayan birçok çirkin olayın faili konumunda olacaktır.

Kurtuluş Savaşı nihayete erip son düşman askerinin vatan toprağından çıkarılacağı güne kadar Türk milleti, Mütareke Döneminde kendi vatanında tarifi zor acılar çekmiştir. İşgal kuvvetleri komutanlarından Fransız General Franchet d’Esperay, ziyaret ettiği bir Türk okulunun hatıra defterine “Savaş esirlikten daha az aşağılayıcıdır.” cümlesini yazar (Tunaya 1986: XIX). Bu cümle ile aslında Türklerin artık İtilaf Devletleri’nin esiri olduğunu acımasızca dile getirir. Mütareke imzalanmadan önce Türk milleti uzunca bir süre çok çetin şartlar içinde aynı anda birçok cephede

Ali Rıza Paşa Kabinesi (2 Ekim 1919–8 Mart 1920)

Salih Hulusi Paşa Kabinesi (8 Mart–2 Nisan 1920)

Damat Ferit Paşa Kabinesi (İkinci dönem) IV. (5 Nisan–31 Temmuz 1920) V. (31 Temmuz–17 Ekim 1920)

Ahmet Tevfik Paşa Kabinesi (İkinci dönem) III. (21 Ekim 1920–4 Kasım 1922)” (Tunaya 1986: 37)

⁴ İzzet Paşa’nın sadrazamlığı sırasında Mustafa Kemal Paşa, sadrazamdan kendisinin harbiye nazırı yapılmasını ister. Lakin sadrazam, ateşkes anında cephede dirayetli bir komutana daha çok ihtiyaçlarının olduğunu söyleyerek Mustafa Kemal Paşa’yı harbiye nazırı yapmak yerine Mondros Mütarekesi imzalandıktan bir gün sonra yani 31 Ekim 1918 günü Yıldırım Orduları Gurubu Komutanlığına getirir. Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra bile bu konu çok merak edilir. Yunus Nadi (Abalıoğlu), Mustafa Kemal ile yaptığı ve 13 Mayıs 1933 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan bir mülakatında konuyu o günlere getirir. Yunus Nadi’nin Mustafa Kemal’e “Şayet o zaman siz harbiye nazırı olsaydınız neler yapardınız?” diye sorması üzerine Mustafa Kemal şu cevabı verir:

“Ben o zaman dahi harbiye nazırı olarak dâhil olacağım bir hükümetin akdedeceği mütareke öyle olmaz ve onun tatbikatı bizi bilahare bu kadar müşkülata uğratmış bulunmazdı. Daha İstanbul’da iken hükümete iştirakim mümkün olsaydı, milli halas işi daha oradan başlamış olurdu.” (Yalçın 1995: 181)

savaşmıştır lakin esaretin aşağılayıcılığı generalin dediği gibi savaşın acılarından çok daha ağır olacaktır.⁵

2. Mütareke Devrinde Türkiye’de Sosyal ve Siyasi Durum

Mütareke imzalandıktan sonra Osmanlı Devleti’nin haritada kapladığı alan eskisine göre hayli küçülür. Küçülen bu coğrafyanın nerelerine devletin hükmedebildiği ise bugün bile tartışılabilir bir meseledir. Çünkü Osmanlı Devleti, yirminci asra savaşlarla girer. Durmadan, dinlenmeden çeşitli milletlerden düşmanlarla, farklı cephelerde uzun süren muharebeler yaşanır. Özellikle dört yıl devam eden Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik çıkılması ve ardından çok ağır şartlar içeren Mondros Mütarekesi’nin imzalanması hem devlet otoritesi hem de milletin yaşantısı açısından adeta kırılma noktası olur. 30 Ekim 1918’den (Mondros Mütarekesi) 1 Kasım 1922’ye (Saltanatın Kaldırılması) kadar devam eden süreç bir devletin ve milletin yaşam ile ölüm arasında defalarca gidip geldiği bir dönemdir.

Yıllarca süren savaşlar neticesinde ülke nüfusu büyük kayıplar vermiş; mesleki alanda yetişmiş, ülke için katma değer yaratabilecek bir nesil cephelerde yok olmuştur. Anadolu halkı yetim çocuklardan, dul kadınlardan ve evlat acısıyla beli bükülmüş ihtiyarlardan ibaret kalmıştır. Ateşkes yapılmasıyla birlikte elden çıkan topraklardaki Türk ve Müslüman unsurlar başta İstanbul olmak üzere Türkiye’nin çeşitli yerlerine dağılmıştır. Bunlar da beraberlerinde sefaletten ve salgın hastalıklardan başka bir şey getirememişlerdir.⁶ Güçlüklerle dolu bu ortamı Ahmet Hamdi Tanpınar şöyle tasvir eder:

“Bizim nesil, vatan ıstırabını, umumi felaket denen şeyin ne olduğunu o yıllarda öğrendi. Bütün bir millet, ölülerine ağlamasını unutmamıştı. Dört yanda talih demircileri, fâtihi bir millete bukağılar, esirlik zincirleri dövüyordu. Çocuklar boynu bükük doğuyor, ihtiyarlar kefen diye şerefsizliğe sarılmaktan korkuyorlardı. Küçük menfaatler, hasis endişeler uğrunda kendini satan vicdanlar, bütün bir tarihi pazara çıkarıyorlar, birtakım kirli ağızlar, adalet namına, asil milletimize en çirkin isnatlarda bulunuyorlardı.” (Törenek 2002: 19)

Anadolu, Millî Mücadele ile uyanacağı zamanı beklerken diğer yandan da kulağı İstanbul’dadır ve sessizce akıbetinin ne olacağı hakkında düşünmektedir. Yoğun bir kargaşanın hüküm sürdüğü, her kafada birçok soru işaretinin bulunduğu İstanbul’da ise manzara hiç iyi değildir.

⁵ Yaşanan bu ıstırap dolu günler Musa Süreyya’nın kaleminden “Türk’ün İlahisi” başlığı altında şiirleşip *Zaman*’ın 7 Haziran 1919 tarihli sayısının birinci sayfasına yansır:

“Sarmış matem boraları,
Saz benizli ovaları...
Boynu bükük yuvaları
Sen himaye et, ya Rabbi!...

Ne bir “Yazık!” diyen bize,
Ne ses veren sesimize...
Huzurunda geldik dize,
Senden inayet... Ya Rabbi!..

Her çare bize yabancı
Bari sen bir parça acı
Süründürme altın tacı
Bize yardım et, ya Rabbi.

Birgün sabah olur diye,
Katlandık her işkenceye...
Bu felaketli geceye
Ver bir nihayet... Ya Rabbi!”

⁶ *Zaman*’ın ilan-reklamlarında en fazla doktor ilanlarına rastlanması bu durumun doğal bir sonucudur.

Birinci Dünya Savaşı, İstanbul halkını tabiri caizse canından bezdirmiştir. Sefalet vatandaşın pençesine almış, devlet hazinesi çökmüş, birçok insan temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamaz duruma gelmiştir. Lakin İstanbul'daki bazı kesimler bu zor durumun çok uzağındadır. Bu kesimin çoğunluğunu payitahttaki azınlıklar oluşturmaktadır. İşgal kuvvetleri ile sıkı münasebetlerde bulunan azınlıklar, toplumun büyük bir kısmı yokluk içindeyken sefahat hayatı sürmektedir. Azınlıkların yanında işgalcilerle birlik olan Türkler de yok değildir.⁷ Ayrıca azınlıklar İtilaf kuvvetlerinin İstanbul'a gelmesiyle Türk halkına bir anda cephe almışlar ve günlük hayatta bile Türklere karşı ahlâka mugayir hareketlerde bulunmayı ileri derecelere kadar vardırırmışlardır. Müslüman Türk kadınlarına sarkıntılık edilmesi, onların peçelerinin yırtılması en sık karşılaşılan terbiyesizliklerdendir. Halide Edip Adıvar da o dönemde yaşadıklarını şu cümlelerle dile getirir:

“İstanbul semtinde, Eminönü'nden son tramvaya binerek ablamın evine gidecektim. Biletçi galiba azınlıklardandı. Sıraya bakmadan içeriye azınlıkları alıyor, Türk kadınlarını itiyordu. Vakit çok geçti. Sokak fenerlerinin altında duran ihtiyar kadınların yüzlerinde, bana acı gelen bir şey vardı. Ben tramvaydaydım. Kapıya giderek bir ihtiyar kadını içeriye çektim ve ona yerimi vermek istedim. Biletçi buna o kadar kızdı ki, bilet kutusuyla beni itti ve sövmeye başladı...” (Adıvar 2006: 19)

Türk halkına karşı adaletsiz uygulamaları ve yaptığı ahlâka aykırı hareketlerde sınır tanımayan isimlerin başında Fransız General Franchet d'Esperay gelir. Bu sınır tanımazlık Dolmabahçe Sarayı'nda oturacağını söyleyerek Padişah'ın oradan çıkartılmasını istemesiyle zirveye ulaşacaktır. Böyle bir aşağılanma karşısında Süleyman Nazif *Hadisat* gazetesinde 9 Şubat 1919 tarihinde “Kara Bir Gün” isimli meşhur yazısını yazar. Kaleme aldığı bu yazı üzerine işgal kuvvetleri tarafından Süleyman Nazif'e idam cezası verilir. Ceza, Süleyman Nazif'in saklanması ve araya hatırlı kişilerin girmesi üzerine infaz edilmez (Meydan Larousse 1992, C. 18: 393).

8 Kasım 1918'de dört Fransız subayı, Arian adlı gemiden Galata rıhtımına çıkarlar ve yaya olarak Beyoğlu'ndaki Fransız elçiliğine giderler. Beyoğlu sokakları İtilaf Devletleri bayraklarıyla süslenmiştir (Törenek 2002). Bu hadise işgalin fiilî başlangıcıdır ve ardından diğer işgalci devletlere ait askerler İstanbul'da toplanmaya başlarlar. Azınlıklar bir bayram havası içinde İstanbul'u işgalcilerin bayraklarıyla süslerler. Böyle bir manzara karşısında artık İstanbul Hükümeti ve padişahın yapabileceği pek bir şey kalmamış gibidir. Manda Sistemi, payitaht yönetimi tarafından çıkar yol olarak görülür. Özellikle Damat Ferit Paşa, kurtuluş çaresi olarak bu sistemin elzem olduğunu her fırsatta dile getirir, Padişah da aksi bir girişimde bulunmaz.

Padişah'ın ve hükümetin söz konusu bu tavrı karşısında oluşan muhalefet kitlesi sorgusuz sualsiz cezalandırılmaktadır. Cezalandırılanlar arasında devlet adamları, askerler, aydınlar ve gazeteciler çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu sürgün ve tutuklamalar ikiye ayrılabilir. İlk tutuklamaların sebebi “İttihatçılık”tır. Divan-ı Harb-i Örfî'lerde yargılanan tutuklular, devrin meşhur cezaevi olan “Bekirağa Bölüğü”ne gönderilmektedir.⁸

İkinci cezalandırma dönemi ise 1919 yılının Mart ayında başlar. “Malta Sürgünleri” adıyla bilinen bu dönemde, hükümet ve Padişah'ın cezalandırmak istediği kesim Müdafaa-i Hukukçulardır.

⁷ Tarık Zafer TUNAYA, Mütareke İstanbul'unda birkaç insan tipinin olduğu sonucuna varır ve onları şöyle tasnif eder: “Birinci tip, büyük çözümlenin rüzgârından bir zafer havası çıkaran yabancılar ve onlarla işbirliği eden azınlıklardır. Bunlar arasında kendilerini öyle kabul edenler de vardır. Yabancılar büyük kentin yaşamına egemendirler. Askerlere evlerin bir iki odası ayrılacak, ‘umumi vasıtalar’da bedava gidip gelecekler, subayları Osmanlı Hükümeti hesabına Pera Palas gibi otellerde kalacaklardır. (...) Kimileri sanki hiçbir şey olmamış gibi Osmanlı düzeninin sürdüğü kanısındadır. Bu hayalden cesaret alarak, etliye sütlüye karışmadan geçinip gitmek isterler. Kimileri aynı düzen içinde, 1908'den beri besledikleri intikamlaşma fırsatını yitirmeyerek köşe başında bekleyecekleridir. (...) Türk kesiminde Mütareke kabuğunu kırarak ortaya çıkan asıl model isimsiz kahraman tipidir.” (Tunaya 1986: XVIII-XIX)

⁸ Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunanlardan biri de Ağaoğlu Ahmet Bey'dir. Ağaoğlu Ahmet Bey, Bekirağa Bölüğü'nden *Zaman*'a bir mektup yollar. Bu mektup gazetenin 20 Mart 1919 tarihli sayısının ikinci sayfasında “Ağaoğlu Ahmet Bey'in Cevabı” başlığı altında aynen yayımlanır.

İşgal kuvvetleri, Anadolu Hareketi’yle ve Mustafa Kemal’le ilişkisi olduğu sonucuna vardıkları kişileri tutuklatması, sürgüne göndermesi konusunda payitahta sürekli baskı uygulamaktadır.

Yukarıda sözü edilen gelişmeler karşısında, Müdafaa-i Hukukçular da boş durmazlar. Anadolu’da başlarında Colonel Rawlinson bulunan İngiliz ve Büyük Britanya tebaalı 29 kişiyi esir alırlar. Mustafa Kemal eline geçen bu savaş kozunu çok iyi değerlendirir ve Malta’da esir tutulan 59 yol arkadaşını kurtarır (Tunaya 1986). Buraya kadar genelleyerek anlatılan süreç iki yıldan fazla sürer. Bu zaman zarfında İstanbul Hükümetinin teslimiyetçi politikası karşısında direnen Anadolu Hareketi yanlısı isimler gerek Bekirağa Bölüğü’nde, gerekse Malta’da sürgünde olsun büyük zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Mütareke Dönemi; milliyetçi eylemlerin, Himaye ve Manda sorunlarının birbiriyle çatıştığı bir süreyi kapsar. Meşrutiyet’in başa çıkamadığı tüm sorunları Harb-i Umumi galipleri Türkler aleyhine Sevr’le çözmek isterler. Osmanlı Hükümeti net bir direnişten yana değildir. Müdafaa-i Hukukçular ise bu durumun tam olarak karşısındadırlar. Takip ettikleri yol onları yeni bir devlet kurmaya götürecektir. Mütareke Dönemi’nin en önemli olayı bu siyasal kutuplaşmadır (Tunaya 1986). Böyle bir kutuplaşma ortamı içerisinde çok sayıda siyasal parti ve cemiyet kurulur, bunların sayısı kırka yaklaşır. Bu parti ve cemiyetler görüş olarak en genel şekilde ikiye ayrılabilir: İstanbul Hükümeti ile ona paralel olarak Manda ya da Himaye yanlısı görüşe sahip olanlar ve Anadolu Hareketini destekleyip Mustafa Kemal Paşa etrafında toplananlar.

Mütareke Dönemi, sadece siyasi bunalımların yaşandığı dört yıllık bir süreç değildir. Bu dönem Türk milletinin var olma mücadelesinin istikamet arayışıdır. Siyasi olayların yanı sıra toplumun tüm hücrelerine işlemiş kendine ait özellikleri olan bir dönem olması itibarıyla yakın Türk tarihinin en karmaşık zaman aralıklarındandır. Düşmanın ülkenin başkentini bile işgal ettiği, her şeyin bittiğinin kabul edilmeye başladığı bir anda yeniden doğuş için verilen mücadele sürecidir. Birbirine tamamen zıt bu iki psikoloji arasında Türk halkı travmalı bir süreç geçirir.

Bahsedilenlerin somutlaştırması için dikkatleri bu travmayı yaşayanlardan birine; Ahmet Rasim’e çevirmek faydalı olacaktır. Ahmet Rasim’in o zor günlerdeki ve sonrasındaki ruh hâlini yakın arkadaşı Enis Tahsin Til şu şekilde özetler: “Ahmet Rasim Bey, vatanını çok severdi, memleketin felaketlerinden teessür duyardı. Balkan Harbi’nde uğradığımız mağlubiyet kendisini çok müteessir etmiş, o neşeli insan günlerce sakın durgun bir hâl almıştı. Birinci Dünya Harbi’nden mağlup olarak çıktığımız zaman daha büyük teessüre düştü. Hele İstanbul işgal edilerek türlü türlü taşkınlılar başlayınca teessürü bir kat daha arttı. O sırada yazı yazdığı *Vakit* Matbaası’nda bir kenara çekilir, kimseyle konuşmaz, sadece söylenenleri dinlerdi. Teessürün derecesini kendisinin yazdığı ve bestelediği şu şarkı gösterir:

Bir bahar ister gönül gülsüz, çimensiz, lâlesiz

Bülbül ötmez, çimen zâr çiçeksiz, jâlesiz

Böyle bî-reng-i baha, böyle figânsız, nâlesiz

Bir hayatın belki vardır başka zevki, neşesi...

Ahmet Rasim Bey, bu şarkı ile dünyaya küstüğünü, gülün, bülbülün kendisini adeta sinirlendirdiğini anlatıyor, renksiz, çiçeksiz, sessiz bir hayat istiyor ve ‘Böyle bir hayatın belki vardır başka zevki, neşesi’ diyor. Bu şarkı o zaman geçirdiği buhranları, içinde kopan fırtınaları gösterir.

Ahmet Rasim Bey, bütün o felaketli günleri ızdırap içinde takip etti. İstiklal Harbi muvaffakiyetle neticelenerek memleket kurtulduğu zaman birden bire değişti, sanki başka bir adam oldu. Vaktinden evvel ihtiyarlamış, herkesten kaçır bir hâl alan, Kadıköyü’nde Papazın Bahçesi’nde münzevi bir hayat yaşayan muharrir birdenbire gençleşti ve yeni bir şarkı yazıp besteledi.

Bir güldü benim bahtım uyandı...” (Til 2004: 76)

Mütareke Dönemi genel hatlarıyla tasvir edildikten sonra, dönemin yayın organlarından olan *Zaman* hakkındaki bu çalışmayla, devrin karakteristik özellikleri daha ayrıntılı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

3. *Zaman*'ın Tanıtımı

Yayımlanma Serüveni

Dünya basın tarihi ve buna mukabil Türk basın tarihine bakıldığında “zaman” anlamındaki kelimelerin sıklıkla her dönemde süreli yayın adı olarak kullanıldığı fark edilecektir. Türk basın tarihinde *Zaman* ismiyle farklı tarihlerde çıkan ve ortak noktaları sadece isim benzerliği olan çok sayıda gazete vardır. Arap harfli Türkçe süreli yayınlarda ise *Zaman*, beş farklı gazete için ad olarak kullanılır.⁹ Söz konusu isimlendirmenin tek ortak noktasının “adaş” olmaktan ileri gitmediği bilinmektedir.

Bu çalışmaya konu olan *Zaman* gazetesi, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru İstanbul'da yayın hayatına başlar. Duyûn-ı Umumiye civarında Hoca Han Caddesi'nde bir dairede idare edilen gazetenin ilk sayısı 22 Cemaziyelahir 1336 (4 Nisan 1918) Perşembe günü okuyucuyla buluşur. 14 Zilhicce 1337 (10 Eylül 1919) Çarşamba günü ise gazetenin son sayısı çıkar yani *Zaman*'ın ömrü tam olarak 1 yıl, 7 ay, 6 gündür. Gazete birkaç günlük aksamalar dışında düzenli olarak 480 sayı çıkmayı başarmıştır.¹⁰

Gazetenin ilk sayısından 261. sayısına kadar Mehmet Necati, 262'den 264. sayıya Mehmet Fuat, 265'ten 424. sayılara kadar da Fuat Fazlı mesul müdürlük görevini yürütür. 364. sayı Cevat İbrahim'in imtiyaz sahipliği altında çıkar. Fuat Fazlı'nın mesul müdürlük yaptığı 425. sayıya kadar olan süreçte Cevat İbrahim gazetenin sadece imtiyaz sahibidir. 424. sayıdan sonra Fuat Fazlı'nın mesul müdürlükten ayrılmasıyla Cevat İbrahim bu görevi de 479. sayıya kadar yürütür. Gazetenin son iki sayısında ise mesul müdür ve imtiyaz sahibi imzası belirtilmez.

Devrin basın ortamında gazetelerin -genel olarak- iki grupta toplandıkları söylenebilir: Hükümetin yanında yahut karşısında olanlar. *Zaman* gazetesi ise hükümet karşıtı bir yayın organı olarak nitelendirilir.¹¹ Ancak gazete koleksiyonunun tamamı göz önünde tutulduğunda *Zaman*'ın muhalifliğinin diğer gazetelerinkinden biraz farklı olduğu görülür ve b özelliği onu daha orijinal bir konuma taşır. “*Zaman* gazetesi İttihat fırkasına mensup olmakla beraber muhalefette bulunuyor.”

⁹ Bunlardan bazıları şunlardır:

- a- *Zaman*: Her şeyden bâhis Osmanlı ceridesidir. Sahib-i İmtiyaz ve Müdürü: Ahmet Derviş Paşa. Lefkoşa. Mevcut sayılar [Millî Kütüphane]: 1896: 5. yıl, 201. sayı. Hakkı Tarık Us Kütüphanesi: 1894-1895: 3-4. yıl, 128-140. sayılar.
- b- *Zaman*: Her şeyden bahseder Osmanlı gazetesidir. Çıkarıcı: Mustafa. Selanik. Mevcut sayılar [Millî Kütüphane]: 1290 (1874): 100.; 1291 (1875): 3. yıl, 108, 111, 127. sayı. İstanbul Belediye Kütüphanesi (49) da 1291 (1875)-1296 (1880): 4-7. yıl, 146-148. sayı. Hakkı Tarık Us Kütüphanesi 1290 (1874): 78-100. sayı. Not: Gazetenin 1-77. sayısı *Rumeli* adıyla çıkmış olup, *Rumeli* gazetesinin devamıdır.”
- c- *Zaman*: Siyasî, iktisadî, ilmi, edebî gazetedir. Sahib-i İmtiyaz ve Sermuharriri: İbrahim Hikmet, Müdürü: Nafiz. Selanik. Mevcut sayılar [Millî Kütüphane]: 1324 (1908)-1326 (1910): 35-63, 65-85, 88-96, 99-116, 118-127, 130-140, 142-147, 149-168, 170, 172-193, 195-223, 225-229, 231-239, 241-254, 257-269.” (Millî Kütüphane Başkanlığı 1987: 304)

¹⁰ *Zaman*'ın, yayın hayatına başlangıcını kendi gazetelerinde duyuran diğer gazetelere teşekkürü şöyle olmuştur:

“Teşekkür-

İntişarımızı ilan ve tebrik etmek nezâketinde bulunan *Hüdâvendigâr* refikimize beyan-ı teşekkür ederiz.” (*Zaman* 24 Nisan 1918: 4)

“Teşekkür

İntişarımızı tebrik mürüvvetinde bulunan *Karesi* refikimize beyan-ı teşekkür ederiz.” (*Zaman* 27 Nisan 1918: 4)

¹¹ Gazetenin 13 Temmuz 1918 tarihli 99. sayısının ikinci sayfasındaki “Türkiye’de Matbuat” başlıklı yazıda hükümete karşı gazeteler olarak *İkdam*, *Âti* ve *Zaman* gazetelerinin adları açıkça söylenir.

(*Zaman* 13 Temmuz 1918: 2) ifadesi gazetenin “parti içi muhalefet” çizgisinde seyrettiğini açıkça gösterir. Konuyla ilgili olarak Reşat Nuri (Güntekin)’nin şu sözleri olayı daha da aydınlatır içeriktedir:

“Mütarekede, üniversite profesörü olmaktan başka bir hırsım olmadığı zaman, birgün, Darülbeyde’de İzmir’in meşhur Buldanlı Veli’si ile karşılaştım. İzmir’den babamın arkadaşıydı. Perde arkasında, oynanan piyesi hakkında bilmem neler söylüyordum. Veli, bunları enteresan bulmuş olacak ki, ‘Söylediklerini benim gazeteye yaz’ dedi. Kendisi o zaman, Maarif Nazırı maslup Şükrü Bey’in çıkardığı *Zaman* gazetesinin başyazarı idi.” (Aktaş 2004b: 218)

Gazetenin kimlik bilgileri de dâhil hiçbir yerinde Şükrü Bey ismine rastlanmamaktadır.¹² Reşat Nuri’nin yukarıdaki ifadesinden (gazetenin Şükrü Bey tarafından çıkarılıyor olması) dönemin siyasi hayatının en faal isimlerinden biri olan Şükrü Bey’in kendinin perde arkasında bulunduğu bir gazete çıkarma ihtiyacı hissettiği şeklinde yorumlanabilir. Bu varsayımı gazetenin “parti içi muhalefet” yapıyor olması da güçlendirmektedir. Şükrü Bey’in gazete üzerindeki nüfuzunun derecesini ve bu etkinin ne zamana kadar sürdüğünü söylemek ise oldukça zordur. Gazetede sadece mesul müdür imzasının olması, imtiyaz sahibi imzasının bulunmaması gazetenin Şükrü Bey tarafından çıkartıldığının ama bunun ifşa edilmemek istendiğinin bir sonucudur denilebilir. Dile getirilen bu varsayımı 363. sayıdan sonra gazeteyi Cevat İbrahim’in alması daha güçlü hâle getirir, zira Cevat İbrahim gazeteyi aldıktan sonra klişenin üstüne “Sahib-i İmtiyaz: Cevat İbrahim” ibaresini ekletir.

Kimlik Bilgileri ve Mizanpaj-Teknik Özellikleri

Zaman’ın kimlik bilgilerinin yekûnunun, gazetenin ilk sayfasının üst kısmında bulunan isim klişesinin etrafında verildiği görülmektedir. Bu bilgilerde 364. sayıya kadar köklü bir değişiklik yapılmamıştır. Gazetenin idarehane adresi olarak “Duyûn-ı Umumiye civarında Hoca Han Caddesi’nde daire-i mahsusa” belirtilmiş. Adres; gazetenin *Tanin* Matbaası’nı kiralamasıyla (230. sayıdan sonra) “Nuruosmaniye’de daire-i mahsusa” olarak değiştirilir. Gazetenin telefon numarası ise yayın hayatı boyunca aynıdır: 2415.

Zaman’ın nüshası 40 paradan satılmaya başlar, 298. sayıdan itibaren ise bu fiyat 2 kuruşa yükseltilir.¹³ 298. sayıya kadar gazete vilayet için seneliği 325, altı aylığı 120, üç aylığı 95 kuruş; memâlik-i ecnebiye içinse seneliği 390, altı aylığı 200, üç aylığı 110 kuruştur. 298. sayıda yapılan zamlarla vilayet için seneliği 650, altı aylığı 360, üç aylığı 190; memâlik-i ecnebiye için senelik 780, altı aylık 400, üç aylık 220 kuruşa yükseltilmiştir. Fiyatların yaklaşık iki kat artmasının sebebi olarak kâğıt fiyatlarına yapılan zam gösterilmiştir. 364. sayı ile birlikte gazete Asrî Neşriyat Şirketi tarafından çıkarılmaya başlar. Gazete yönetiminin bu şirkete geçmesiyle fiyatlarda indirim uygulanır.

¹² Şükrü Bey; Ahmet Samim ve Hasan Tahsin cinayetlerinin faili olarak tanınır. İttihat ve Terakki Hükûmetinde maarif nazırlığı yapmıştır. Cumhuriyet’in ilanından sonra eski İttihatçı arkadaşlarıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası saflarına girer. 1926 senesinde Atatürk’e suikast girişiminde bulunduğu iddiasıyla tutuklanır. Tarihe “İzmir Suikastı” olarak geçen bu davadan idam cezası alır ve aynı yıl cezası infaz edilir. İttihatçıların silahşorlarından olarak bilinir (Kılıç 1994).

¹³ Yapılan bu zammın sebebi 30 Kânûn-ı sâni 1919 tarihli sayıda şöyle açıklanır:

“GAZETELER 2 KURUŞA

İzahtan müstağni bulunan ahvâl-i hazıra dolayısıyla kâğıt ve malzeme-i saire fiyatı fevkalâde tezâyüd eylemiştir. Hariçten kâğıt celp edilerek bu galatın mündefi olacağı mülâhazasına mebnî Türkçe gazeteler fiyatı tezyîdden icinâb eylemişlerse de ahvâl-i mebhûsenin devamı maatteessüf daha ziyade tahammül imkânını selbetmiştir. Buna mebnî, karşı refikamızın esasen çoktan beri tevessül eylediği tedbirin Türkçe gazeteler tarafından da ittihazına mecburiyet hâsıl olmuştur.

Türkçe olarak intişar etmekte olan yevmî gazeteler, tatil-i neşriyat eylemek tehlikesine mani olmak üzere Şubat’ın birinci gününden itibaren her nüshanın fiyatını iki kuruşa iblâğa karar vermişlerdir ahvâl müsaade eder etmez bu tedbirin derhal ref edileceğini ilaveye hâcet görmüyoruz. Mevcut aboneler müddetlerinin hitamına kadar fazla bir ücret tediye etmeyecekler, fakat Şubat’ın birinci gününden itibaren abone kaydedilecek olanlar hâl-i hazırdaki icranın iki mislini tediye eyleyeceklerdir. Taşra ve payitaht bayilerine bırakılan yüzde yirmi beş nispeti muhafaza edilecektir.”

Bu indirim neticesinde yeni fiyatlar: Memâlik-i Osmaniye'nin her tarafı için seneliği 650, altı aylığı 350, üç aylığı 180; memâlik-i ecnebiye için seneliği 750, altı aylığı 370, üç aylığı 200 kuruş olarak düzenlenir.

İsim klişesinin etrafında bazı uyarıcı bilgilere de yer verilir. 364. sayıya kadar klişenin sağ tarafında “Hususat-ı tahririye ve idare için *Zaman* gazetesi müdüriyetine müracaat edilmelidir. Derc edilmeyen evrak iade edilmez.” ibaresi verilirken 364. sayıdan sonra bu ibarelere yenileri eklenir. Yeni ibareler de klişenin sağ tarafında verilir: “Tahrir ve idare işleri için doğrudan doğruya müdüriyete müracaat olunur.”, “Neşrolunmak üzere vürüd eden evrakta sahibinin isim ve adresi okunaklı surette yazılması şarttır.”, “Posta ücreti verilmemiş mektuplar iade olunur.”, “İlan şeraiti idarede kararlaştırılır.”, “Neşrolunacak ilanların halkı iğfal edecek mahiyette olmamasına itina edilmekle beraber bunların muhteviyatından dolayı idare hiçbir mesuliyet kabul etmez.”, “Taşradan talep üzerine ilan şeraiti bildirilir.”, “ Mektuplar ve posta pulları Asrî Neşriyat Şirketi namına gönderilmelidir.”. Sayılan bu uyarıcı ifadelerin öncekilere nazaran daha profesyonelce seçildiği dikkat çekmektedir; gazetenin zamanla tecrübe kazanmasından daha çok Asrî Neşriyat'ın deneyimleri bunların sebebi olarak görülmelidir. Ayrıca yine aynı dönemde gazetenin isim klişesi altında verilen şu iki ibare de profesyonellik açısından çok şey ifade etmektedir: “Her sabah çıkar, Türkçe müstakil gazetedir.”, “*Zaman*, vesait-i istihbariyesinin emniyet ve sürati ve teşkilatının intizamı sayesinde en doğru havadisleri herkesten evvel alır.”.

İsim klişesinin altında tarih, kaçınıcı sayı ve yıl olduğu da ayrıca belirtilir. Tarih; Hicrî, Rumî ve Miladî olarak ay, gün, yıl -her takvim türünde de- rakamla belirtildikten sonra gün ismi de ayrıca yazılır. Bu bilgiler 363. sayıdan sonra isim klişesinin altına değil de sağına ve soluna hizalanır. Namaz vakitlerinin gösterildiği “Takvim-i *Zaman*” isimli cetvel 364. sayıya kadar son sayfanın en sonunda verilirken, bu sayıdan sonra ilk sayfanın başındaki isim klişesinin sol yanında verilir.

Zaman, 175. sayıya kadar 2 varak yani dört sayfa çıkar. 175. sayıdan sonraysa 1 varak üzerine 2 sayfa olarak yayın hayatına devam eder. 175. sayıya kadar gazete 30x45 cm ebadındayken 175. sayıdan sonra 45x60 cm ölçülerinde çıkar.¹⁴ Her ne kadar gazetenin sayfa sayısında azalma olmuşsa da bunun içeriğe yansıdığı söylenemez. Gazete sayfa sayısı olarak azaltılır ama ebat olarak 15 cm büyütülür ayrıca gazetede kullanılan puntolar da küçültülerek içerik muhafaza edilir.

Zaman, yayın hayatı boyunca iki farklı başlık klişesi kullanır. Başlangıcından 364. sayıya kadar ilk klişesini; 364. sayıdan son sayısına kadar da ikinci klişesini kullanmıştır.

¹⁴ Gazete sayfalarının nizamı ve boyutunun değiştirilmesi 30 Eylül 1918 tarihli sayının birinci sayfasında “Gazetemizin Yeni Şekli-Romanımız” başlığı altında şöyle açıklanmıştır:

“Minnettar-ı teveccühleri olduğumuz karilerimizden birçokları bizden gazetemize harita ve resim dercini talep eylediler. Biz bu arzuyu tatmine bir müddet teşebbüs eyledik. Fakat sayfalarımızın küçük hacimde olması bu teşebbüsümüzde devama büyük bir mani teşkil etti. Çünkü bir iki resim konulunca sayfanın büyük bir kısmı doluyor, yazıya yer kalmıyordu. Fazla olarak biz muhterem karilerimize ara sıra mütenevvi mündericatlı bir gazete takdim eylemek istediğimiz hâlde buna gazetemizin bugünkü şekil ve hacmiyle muvaffak olmak mümkün değildir. Zira *Zaman*'ın bugünkü hacminde altı veya sekiz sayfalık bir gazete çıkaracak makine yoktur.

Sayfalarımızın küçüklüğü bize aynı zamanda bir sütun kadar bir yer kaybettirmektedir, hâlbuki bugünkü günde bir sütunun hayli bir ehemmiyeti vardır. Gazeteyi dört küçük sayfada çıkarmanın diğer bir mahzuru daha var ki o da sayfa tertibatının uzaması ve bu yüzden tab tehir eder. İşte bu esbaba rağmen yarından itibaren *Zaman*'ı muhterem karilerine, ekser *Sabah* refikleri gibi büyük iki sayfa olmak üzere takdim edeceğiz. Bu sayede karilerimizin müteaddid arzularını yerine getirebileceğimizi, bir kat daha memnuniyetlerini celp edeceğimiz umuyoruz. Bilhassa Refik Halit Bey'in yarından itibaren neşre başlayacağımız *İstanbul'un İç Yüzü* unvanlı romanının pek ziyade bâdi-yi memnuniyet olacağına eminiz.”

İlk 363 sayının başlık klîşesi.

364 ve sonraki sayıların başlık klîşesi.

Zaman sayfalarının sütunlara bölünmesi belirli bir kaide doğrultusunda yapılmamıştır. Günlük içeriğe ve haber dağılımına göre her günün cetvelenmesi en uygun şekilde yapılmaya çalışılmıştır.

Gazetenin ilk sayfası, başyazar tarafından yazılan ve genellikle güncel konuların değerlendirildiği bir başmakale ile başlar. (Bu durum gazetenin yayın hayatı boyunca değişmemiştir.) İlk sayfada başmakaleden sonra en önemli haberlere yer verilmeye çalışılır. (Söz konusu haberler Mütareke imzalanmadan önce cephelerdeki son hâl ve müttefiklerle ilgili durumken; Mütareke sonrası sulh ile ilgili haberler olmuştur.) 175. sayıya kadar yani gazetenin 4 sayfa olduğu dönemlerde ikinci sayfada tefrikalar ve yabancı kaynaklı haberler; üçüncü sayfada gazete kadrosunun makaleleri ve ülke genelinden çeşitli haberler; dördüncü sayfada ise müttefiklerden gelen son “resmî” malumatlar ve ilan-reklamlar bulunur. 175. sayıdan sonra gazetenin iki sayfa olmasıyla dört sayfalık durumdan farklı olarak 2. ve 3. sayfaların içeriklerinin de son sayfaya aktarıldığı -bazı istisnalar hariç- söylenebilir.

Zaman’ın bazı sayılarında ise ilk sayfanın aşağı sol köşesine koyulan:

“Üçüncü sayfamızda Feylesof Rıza Tevfik Bey’in “Ukde-i Hayat” makalesi, yarınki nüshamızda Cenap Şahabettin Bey’in makale-i edebiyeleri.” (*Zaman* 9 Nisan 1918: 1)

“Yarınki nüshamızda edib-i muhterem Cenap Şahabettin Bey’in makale-i Nefiseleri.” (*Zaman* 7 Mayıs 1918: 1) içerikli notlarla o sayıda veya gelecek sayıda bulunan ve yayın ekibinin önemli gördüğü yazıların okunması tavsiye edilmiştir. Ayrıca yine aynı köşede yayımlanacak tefrikaların da reklamı, günler öncesinde yapılmaya başlanmıştır. Şöyle ki:

“*Zaman*’ın tefrikası *Tebessüm-i Elem*. Muharriri: Hüseyin Rahmi. Gazetemiz birkaç güne kadar hikâyenüvis-i şehîr Hüseyin Rahmi Bey’in *Tebessüm-i Elem* namındaki büyük bir romanını tefrika etmeye başlayacaktır.” (*Zaman* 21 Nisan 1918: 1)

“Yeni tefrikamız: *İstanbul’un İç Yüzü*, muharriri: Refik Halit. Teşrinievvel’in birinci Salı gününden itibaren neşre başlayacağız.” (*Zaman* 28 Eylül 1918: 1)

Kimlik bilgilerinden bir diğeri de mesul müdür ve imtiyaz sahibi ibareleridir. Mesul müdürlerin isimleri gazetenin yayın hayatı boyunca hep son sayfanın en sonunda verilmiştir. İmtiyaz sahibi ibaresi ise Cevat İbrahim’in gazeteyi almasıyla 364. sayıdan itibaren ilk sayfadaki isim klîşesinin üzerine yazılarak verilmiştir.

364. sayı ile birlikte gazetede büyük bir değişim olur. Yönetim “Asrî Neşriyat Şirketi”ne geçer. Bu şirketin gazeteyi devralmasıyla imtiyaz sahibi de Cevat İbrahim olur. Cevat İbrahim 425. sayıyla birlikte gazetenin mesul müdürlük görevini de üstlenir. 363. sayı ile 364. sayının arasında gazete 14 gün tehir eder. Bu zaman zarfında gazeteye uygulanacak yenilikler hazırlanır. Yapılacak yeniliklerin başında gazetenin Avrupai bir tarza büründürüleceği, eskisine göre daha çok resimli ve karikatürlü olacağı ve istihbarat alanının genişletileceği olarak söylenebilir.¹⁵

¹⁵ Yapılacak olan bu değişikliğin detayları 27 Nisan 1919 tarihli sayının birinci sayfasından okuyucuya duyurulmuştur:

Zaman, yayın hayatı süresince küçük aksilikler hariç düzenli bir şekilde intişar eder. Aksaklıklar çoğunlukla gazetenin sansür idaresine yetişememesinden veya sansür idaresi tarafından “tayy” (sansür) edilmesinden kaynaklanır. Bu gibi durumlar neticesinde gazete ertesi sayısında intişar edemeyişinin sebebini “İtizar” başlığı altında ilk sayfasından okuyucuya açıklar. Gazetenin sekteye uğradığı zamanlar şu şekilde sıralanabilir: 98 ile 99. sayılar arasında 3 gün, 164 ile 165. arasında 3 gün, 310 ile 311. sayılar arasında 1 gün (sansür idaresine yetişmediğinden), 319 ile 320 sayılar arasında 3 gün, 355 ile 356. sayılar arasında 10 gün, 413 ile 414. sayılar arasında 2 gün, 479 ile 480. sayılar arasında 3 gün gazete çıkmaz. Ayrıca 294. sayı gününde çıkmaz, ertesi günkü sayı 294-295. sayı olarak basılır, gazete bu durumu “İtizar” başlığı altında şöyle açıklar:

“Evvelki akşam elektrik cereyanının birden bire kesilmesi ve bi’n-netice tab makinemizi tahrik etmek imkânı kalmamış olması hasebiyle dünkü nüshamız intişar edememiştir. Muhterem kari ve karielerimize arz-ı ilan eyleriz.” (*Zaman* 29 Kânûn-ı sâni 1919: 1)

Gazetenin son sayfasında “Âsâr-ı Münteşire” başlığı altında gazetelerin, edebî içerikli dergilerin veya kitapların tanıtımı, yeni sayılarının çıktığı haberi ya da içerikleri hakkında bilgiler de verilmiştir.

4. Yayın İlkeleri ve Yayın Politikası

Zaman, ilk sayısının başmakalesi olarak yayımladığı “Bizce Gazetecilik” başlıklı yazıyla yayın ilkeleri ve yayın politikasının nasıl olacağını izaha çalışır. Bu yazıyla adeta gazetenin yol haritası çizilir. Genel olarak; gazeteciliğin nasıl olmasından, gazetecilerin dikkat etmesi gereken hususlardan ve gazete-toplum ilişkisinden bahsedilmiştir. “Gazetecilik ictimai vazifelerin en ağırlarındandır.” diye söze başlamaları üzerlerine yüklenen sosyal sorumluluğun farkında olduklarının bir göstergesidir. Ayrıca gazetecilik mesleğinin ağır bir mesuliyet hissi gerektirdiğini üzerine basa basa tekrarlamışlardır. Aynı yazının başka bir bölümünde sadrazam paşanın “Milletin iki lisanı vardır biri Meclis-i Millî kürsüsü; diğeri matbuat!” sözüne atıfta bulunarak bu duruma dikkat çekerler. Yani gazetelerin sesi, milletin sesidir diyerek hem gazetelerin hür bir şekilde yayın yapmaları konusuna değinirler hem de gazetelerin millet menfaatlerine uygun yayın yapmaları hususunu gündeme taşırlar. Bir gazetenin hürriyet hakkının, milletin dili olabilmek yolunda gösterdiği titizlikle doğru orantılı olduğunu savunurlar.

Zaman’ın yayın ilkelerinin başında “millet menfaatlerine uygun düşmeyen fiiliyatta bulunmamak” gelmektedir. Gazetenin yayın hayatına başladığı dönem Osmanlı Devleti’nin son yıllarına denk geldiğinden o dönemde Türk milletinin çıkarlarına ters söz söyleyen bazı yayın organları vardır. *Zaman*, yayın ilkeleri ve politikalarını çizerken en önemli vazifesinin bu gibilerle mücadele olduğunu da belirtir. 1 Kânunuevvel 1918 tarihli 236. sayısının ikinci sayfasındaki “*Tercüman-ı Hakikat*’in Teklifi” başlıklı yazısında Rumca gazetelerin Türk milletine karşı saygı sınırını aştıkları, Türk gazetelerinin de bu hâl karşısında birlik olması gerektiği savunup gazete olarak bu konuda ellerinden geleni yapacaklarını beyan ederler.

“KARİLERİMİZE

Zaman, bir müddet sonra tam bir Avrupa gazetesi gibi resimli, karikatürlü, istihbarat vesaiti mükemmel olarak intişar edecektir. Bunun için şimdiden hazırlıklara başlanmış ve birçok teşebbüslere girişilmiştir. *Zaman*, karilerinin huzuruna şimdiye kadar memleketimizde görülmemiş yeni bir tarzda ve yeni bir kıyafette çıkacaktır. Bu tecdüt ile gazetecilik âleminde bin inkılâp yapacağına kani olan “*Zaman*” istihzaratını daha kolaylıkla ikmâl için kısa ve mahdut bir müddet karilerini havadisiz bırakmak mecburiyetinde kalıyor. Çünkü yapmakta olduğumuz istihzarat idarehane ve matbaamızda da bazı tadilatı istilzâm ediyor. Bu sebeple gazetemiz birkaç gün intişar etmeyecek ve abonelerimizin hukuku muhafaza edilecektir.”

Ayrıca *Zaman*; yeni hâlini kendi gazetelerinden duyuran arkadaşlarına şöyle teşekkür eder:

“*Zaman*’ın Teşekkürü

Zaman, *Tercüman* ve *Akşam* refikleri tarafından izhar edilen tebrik hasebiyle muhterem refiklerine tekrar beyan-ı teşekkür eder.” (*Zaman* 13 Mayıs 1919: 2)

Tarafsız gazetecilikten yana olduklarını, tutulacak tek tarafın ise milletin tarafı olduğunu altını çizerler. Bunların yanında gazetede yayınlanan ilan-reklamlarda dahi halka iyi mesajlar verme kaygısı taşıdığını isim klişesinin yanına yazılan “Neşrolunan ilanların halkı iğfal edecek mahiyette olmaması...” ibaresinden açıkça anlaşılmaktadır.

Gazetecilik ilişkilerinde meslektaşlarına karşı gayet saygılı bir tavır sergileyen *Zaman*, haber kaynaklarının gösterilmesi konusunda da titiz davranmıştır. Bu dürüstlük ilkesinin bazı refikleri tarafından ihlal edildiği durumlarda da onları nazikçe tenkit etmiştir. Şöyle ki:

“*Akşam* Refikimize

Son günlerde aynen veyahut tadilen iktibas edilen haberlerimizi *Akşam* refikimiz menba göstermeksizin neşretmektedirler. Biz onların haberlerini derc ederken menba gösterdiğimiz gibi *Akşam* refikimizin de bu cihete riayetkâr olmalarını talep edebiliriz zannediyoruz.” (*Zaman* 3 Kânûn-ı sâni 1919: 2)

Zaman, yayın hayatı boyunca devrin en meşhur yazarlarını okuyucusuyla buluşturmaya çalışmıştır. Gazeteciliğin sadece haber vermekten ibaret olmadığını farkında olduklarından hemen hemen her gün fikrî, edebî ve kültürel içerikli yazılar da yayımlamışlardır. Ayrıca halkın edebî yönden de doyurulması için Mütareke Devri gibi karmaşık bir siyasî dönemde bile uzun soluklu tefrikalar yayımlanmıştır. Bu dile getirilenler gazetenin yayın ekibi tarafından şu satırlara taşınır:

“Heyet-i mevcudemize ilaveten Köprülüzade Mehmet Fuat, Ömer Seyfettin Beyler vesaire gibi güzide kalemlerimizin muaveneti de temin edilmiştir. Hemen her gün hatta muayyen günlerde ilmî ve edebî birer makale vermeye ve Avrupa’daki medeniyet ve sanat cereyanlarını pek yakından takip etmeye gayret edeceğiz kezâlik haftanın muayyen günlerinde millî ve edebî iki hikâyeye çalışacağız”. (*Zaman* 1 Kânûn-ı sâni 1919:1)

Gazetenin, yayın politikası bakımından millî ve İslamî değerlere sahip çıktığından muhafazakâr bir çizgide seyrettiği söylenebilir. Osmanlı Devleti ve Türk milleti içine düştükleri bataklıkta hayatta kalma mücadelesi verirken diğer tarafta da işgalcilerin zulümleri her geçen gün artmaktadır. *Zaman*, bu durum karşısında ses çıkarabilen, zulme karşı direnen gazetelerdendir. Gazetenin tavrı incelendiğinde yayın hayatı boyunca Türk milletinin yaşama hakkını savunduğu görülür. Örneğin 11 Haziran 1919 tarihli 393. sayının “Büyük Gün” başlıklı başmakalesinde İstanbul’un fethinin yıldönümü vesilesiyle işgal altında bulunan şehrin sahibinin Türkler olduğu son derece milliyetçi bir tavırla vurgulanmıştır. Bu sebeplerden dolayı özellikle 200. sayıdan sonra gazetenin üzerindeki baskı artar ve milletin haklarını savunan yazılar ya tamamen ya da kısmen sansürlenir.

Zaman’da farklı görüşlere sahip yazarların kalem faaliyetlerine de rastlanmaktadır. Bu fikrî farklılıkların hem edebî hem de siyasî anlamda olabildiği görülür. Mesela “Yeni Lisan” hareketine: “Sade lisan yaşamaz, bu cereyanı ortaya atanlar kolay şöret kazanmak isteyenlerdir” (Til 2004: 249) diyerek katıyetle karşı çıkan Cenap Şahabettin de, bu hareketin kurucularından olan Ömer Seyfettin de aynı gazetede yazmışlardır. Siyasî düşünüş farklılıklarına misal olarak ise Rıza Tevfik’in tutumu ile Nebizade Ahmet Hamdi’nin görüşlerinin birbirinden çok farklı olduğunu söyleyebiliriz. Rıza Tevfik, *Zaman*’da İttihatçılara karşı sert eleştiriler yapıp İngiliz sistemine hayran olduğunu anlattığı yazılar yazarken; Nebizade Ahmet Hamdi ise İttihatçıların da içinde dürüst insanların olduğunu söyleyip, Türkçü çıkışlar yapan yazılar yazmaktadır. Bu sayılanlar sadece örnek göstermek içindir, aksi hâlde gazetede farklı görüşe sahip yazar kadrosu asla bu kadarla sınırlı tutulamaz. Bütün bunlar *Zaman*’ın millet menfaatlerine uygun olmak kaidesiyle her konudan farklı görüşleri bünyesinde barındırabildiğini göstermektedir.

5. *Zaman*'da Edebî ve Kültürel Faaliyetler

Gazeteler, kendi zamanlarının güncel olaylarını kapsamlı şekilde bünyelerinde bulunduran kaynakların başında gelir. Süreli yayın türlerinden en çok rağbet gören gazete, neşredildiği dönem hakkında birinci derece kaynak değeri taşır. Gazetelerde genel olarak güncel haberlerin verilmesinin yanında edebî ve kültürel içerikli faaliyetler de azımsanmayacak ölçüdedir. Özellikle günümüzde sahip olduğumuz kitle iletişim araçlarının (televizyon, internet, radyo vs.) olmadığı dönemlerde bu iletişim araçlarının görmüş olduğu vazifeyi gazeteler yüklenmekteydi. Bu kadar kapsamlı bir görev alanı olan gazetenin edebiyat ve kültür sahasına tepkisiz kalması imkânsız olacaktır. Bu bağlamda Ahmet Hamdi TANPINAR'ın şu tespiti dikkate değerdir:

“...gazete yalnız bir efkârı umumiye ve umuma mahsus yazı dili vücuda getirmekle kalmaz, ayrıca yeni nevilerin girmesine ve yayılmasına yardım ederek yeni edebiyatın kurulmasını sağlar. Dilimizde tiyatro, tercüme ve telif ilk numunelerini gazete vasıtasıyla verir. Roman nevilerinin ilk numunelerini o tanıtır. Bu karşılaşmalar hakikî ihtilallerdir. Bunların yanı başında makale, tenkit ve deneme gibi az çok gazetenin bünyesine dâhil neviler girer. Makale ile politika ve hayat meseleleri, tenkit ve deneme ile edebiyat ve fikir meseleleri günün hadisesi olmaya başlar. Böylece toplumun düşünce sahası genişler.” (Tanpınar 2003: 251)

Gazetelerdeki edebî ve kültürel içerik günümüz literatürünü tamamlayıcı, geliştirici, sahilleştirici yani orijinalitesi olan bilgilere sahiptir. Çalışmamızın kaynağını oluşturan *Zaman* gazetesi hem Mütareke Dönemi kültür ve edebiyat ortamını yansıtmaları hem de yayın kadrosundaki isimlerin Yeni Türk Edebiyatı'nın öncülerinden olması vesilesiyle bu anlamda zengin malzemeye sahiptir.

Rıza Tevfik (BÖLÜKBAŞI)
(375. sayının birinci sayfasından.)

Ahmet Rasim
(416. sayının birinci sayfasından.)

Zaman yazarlarından iki isim:

Zaman'da edebî ve kültürel alanda yazarlık söz konusu olduğunda Ahmet Rasim'in (1865, İstanbul–21 Eylül 1932, İstanbul) ön sıralarda olduğu görülür. Gazete 363. sayıdan sonra Asrî Neşriyat Şirketi tarafından çıkarılmaya başlanır. Bu değişiklikte yazar kadrosunda da birtakım farklılıklar olur. Ahmet Rasim de söz konusu sayıyla birlikte *Zaman*'daki yerini alır. “*Zaman* Levhaları” başlığı altında yazdığı ve genelde tenkit içerikli yazılarında edebî ve kültürel sahalara

dolaylı olarak temas eder.¹⁶ Esas manada edebî ve kültürel içerikli yazıları ise “Kırk Senelik Komedi” başlığı altında tefrika ettiği yazıdır.

“Kırk Senelik Komedi” adlı yazı dizisi ilk defa 19 Temmuz 1919 tarihli 430. sayıda neşredilir. Haftada iki gün yayımlanan yazı dizisi, gazetenin on dokuz ayrı sayısında tefrika edilmiş ve son metin -aynı zamanda gazetenin de son sayısı olan- 10 Eylül 1919 tarihli 480. sayıda okuyucusuyla buluşmuştur. Bu yazı dizisinin bir diğer özelliği de her tefrikanın müstakil bir makale hüviyetinde olmasıdır. Yazı dizisinin içeriğini Ahmet Rasim’in kırk seneden beri içinde bulunduğu “matbuat hayatında” başından geçenler oluşturur.

Zaman’daki edebî ve kültürel içerikli yazılardaki bir diğer imza sahibi de Reşat Nuri (Güntekin, 25 Kasım 1889, İstanbul–7 Aralık 1956, İstanbul)’dır. Reşat Nuri gazete yazarlığına *Zaman*’da kaleme aldığı “Temaşa Haftası” başlıklı tiyatro tenkitleriyle başlar. (Aktaş 2004b: 218) Gazetenin 25 Mayıs 1918 tarihli 52. sayısındaki “Bizde Hayat-ı Temaşa -Bir Mukaddime-” isimli yazısı onun gazetecilikteki ilk kalem faaliyetidir. Yazarın genel anlamda tiyatro üzerine görüşlerini ve o dönemde temsil edilen oyunlar hakkındaki tenkitlerini konu alan bu yazılar gazetenin yayın hayatı göz önüne alınınca çok uzun soluklu olmuştur. Haftada bir gün yazdığı, hacimli yazılar 28 Haziran 1919 tarihli 411. sayıya kadar devam eder.¹⁷

Reşat Nuri’nin *Zaman*’daki bir diğer kalem faaliyeti de *Harabelerin Çiçeği* isimli romanını “Cemil Nimet” müstearıyla tefrika etmesidir. Bu eser *Zaman* gazetesinin dördüncü tefrikasıdır. Gazetenin 280. sayısında tefrika edilmeye başlanan roman 354. sayıyla birlikte nihayete erer.

Cenap Şahabettin (2 Nisan 1871, Manastır–13 Şubat 1934, İstanbul), *Zaman*’ın yazar kadrosunun kurucularındandır. İlk yazısı 10 Nisan 1918 tarihli 7. sayıda yayımlanan *Prems Levent* isimli hikâyesidir. Gazetenin yazar kadrosuna erken dâhil olan Cenap Şahabettin’in -ne yazık ki- gazete bünyesinden erken ayrıldığı görülür. Yazarın son yazısı da 30 Haziran 1918 tarihli 88. sayıda neşredilen “Dağınık Mülâhazalar -1-” başlıklı yazısıdır. Cenap Şahabettin’in *Zaman*’da toplam sekiz adet yazısı vardır. Yukarıda isimleri zikredilen iki yazısı dışındaki diğer altı yazısı Filistin ve Beyrut hatıralarından oluşmaktadır.¹⁸

¹⁶ Ahmet Rasim’in “Zaman Levhaları” başlığı altında yazdığı yazılarını çalışmamızın ilerleyen bölümlerindeki “Zaman”da Fikrî Faaliyetler” başlığı altında değerlendirilmiştir.

¹⁷ Reşat Nuri’nin *Zaman*, *Vakit*, *Cumhuriyet*, *Dersaadet*, *Ulus* gazeteleri ve *Türk Tiyatrosu*, *Darülbeydi*, *Devlet Tiyatrosu*, *Nedim Mecmuası*, *Yedigün*, *Hayat Mecmuası*, *Temaşa Mecmuası*, *Türk Yurdu Dergisi*, *Büyük Mecmua* ve *Yeni Mecmua* isimli sanat dergilerinde tiyatro üzerine yazdığı yazılar Kemal YAVUZ tarafından 1976 yılında Reşat Nuri GÜNTEKİN’in *Tiyatro ile İlgili Makaleleri* ismiyle toplanıp yayımlanmıştır. Adı geçen esere Reşat Nuri GÜNTEKİN’in *Zaman*’da yayınladığı yazılarından sekizi dâhil edilmemiştir. Kemal YAVUZ’un kitabında topladığı makaleler İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi Hakkı Tarık US Koleksiyonu’ndaki *Zaman* gazetesinin sayılarında vardır; eserde mevcut olmayan makaleler ise İzmir Ahmet PİRİŞTİNA Kent Arşivi’ndeki *Zaman* gazetesinin İstanbul’da mevcut olmayan sayılarındaki yazılardır. Bu yazılar şu şekilde listelenebilir:

[GÜNTEKİN], Reşat Nuri, “Bizde Hayat-ı Temaşa -Bir Mukaddime-”, *Zaman*, Nu:52, 25 Mayıs 1918, s.3

[GÜNTEKİN], Reşat Nuri, “Meşrutiyetten Sonra Tiyatromuz”, *Zaman*, Nu:59, 1 Haziran 1918, s.3

[GÜNTEKİN], Reşat Nuri, “Millî Tiyatro Ne Demektir?”, *Zaman*, Nu:66, 8 Haziran 1918, s.3

[GÜNTEKİN], Reşat Nuri, “İki Temaşa Hadisesi”, *Zaman*, Nu:80, 22 Haziran 1918, s.3

[GÜNTEKİN], Reşat Nuri, “Hortlaklar”, *Zaman*, Nu:90, 2 Temmuz 1918, s.3

[GÜNTEKİN], Reşat Nuri, “_____ Temaşa”, *Zaman*, Nu:106, 20 Temmuz 1918, s.3 (Yazı başlığındaki çizgiyle gösterilen yer tahribattan dolayı okunamadı.)

[GÜNTEKİN], Reşat Nuri, “Tiyatro ve Ahlâk -1-”, *Zaman*, Nu:161, 14 Eylül 1918, s.3

[GÜNTEKİN], Reşat Nuri, “Fransa’da Temaşa Mevsimi -1-”, *Zaman*, Nu:322, 1 Mart 1919, s.2

Ayrıca Kemal Yavuz’un adı geçen eserinin 54–59. sayfalarında “Zamanın Ruhu ve Tiyatro -2-” başlıklı bir yazı verilir. Bu yazının sonundaki künye ise aynen şöyle: “*Zaman* Gazetesi, nr.128, 22 Teşrinisani 1918 (1334)” lakin yaptığımız inceleme sonucunda *Zaman* gazetesinin sözü edilen sayısında böyle bir yazıyı tespit edemedik.

¹⁸ Söz konusu bu gezi yazıları Cenap Şahabettin’in son gezi yazılarıdır ve tarafımızdan kitaplaştırılmıştır. (Cenap Şahabettin 2015)

Zaman'ın en faal yazarlarından birisi de Ömer Seyfettin'dir (28 Şubat 1884, Gönen–6 Mart 1920, İstanbul). 36 yıllık kısa ömründen geriye ciltler dolusu eserler bırakan bu velûd şahsiyetin *Zaman*'daki tespit edebildiğimiz ilk yazısı “* * *” imzasıyla kaleme aldığı ve 4 Mayıs 1918 tarihli 31. sayıda neşredilen “Öte Beri” başlıklı edebî içerikli yazısıdır.

Ediplerimiz arasında takma isim kullanmada ön sıralarda görülen Ömer Seyfettin, *Zaman*'daki kalem faaliyetleri sırasında açık imzasının yanında “Camsab” ve “Şit” müstearlarını da kullanır. “Ömer Seyfettin” açık imzasıyla on dokuz yazı kaleme alan yazarın bu yazılarından on üçü hikâye türündedir. Geriye kalan altı yazının beşi de Türklük, Türkçe ve edebiyat ile alâkalı musahabe tarzında yazılardır ve kalan bir tanesi de Refik Halit (Karay)'in *Sakin Aldanma, İnarma, Kanma* isimli hikâyesini değerlendirdiği bir yazısıdır.

Ömer Seyfettin'in, “Şit” takma adıyla yazdığı ilk yazısı 14 Kânunusani 1918 tarihli 280. sayıda yayımlanan “En Zekisi” başlıklı yazıdır. Şit imzasını kullandığı yazıların hepsi “Küçük Fıkralar” ana başlığı altında yayımlanan ve birinci sayfanın sol alt köşesinde verilen kısa fıkra niteliğindeki yazılardır. *Zaman*'da Şit imzalı on sekiz yazı bulunmakta ve bu yazıların sonuncusu 319. sayıda neşredilen “Muhtekir Mantığı” unvanlı yazıdır.¹⁹ Ömer Seyfettin'in günümüzde dahi beğeniyle okunan *Perili Köşk, Yüksek Ökçeler, Tos, Rüşvet* gibi hikâyeleri *Zaman*'da neşredilmiştir. Ayrıca yazarın *Efruz Bey* isimli eseri de *Zaman*'da tefrika edilmek istenir ve “Ömer Seyfettin Bey'in *Efruz Bey* isminde gayet kıymetli bir hikâyesini tefrikaya başlayacağımızı karie ve karilerimize arz eyleriz” (*Zaman* 6 Kânunusani 1919: 1) sözleriyle yaklaşık bir hafta reklâmı yapılır. 280. sayıda “Yeni Tefrikamız” başlığı altında adı geçen eserin “bazı sebeplerden dolayı” bir müddet daha tefrika edilemeyeceği söylenir ve sonuçta *Efruz Bey Zaman*'da tefrika edilmez.²⁰

Zaman'da kalem oynatan ustalardan bir diğeri de Hüseyin Rahmi (Gürpınar, 17 Ağustos 1864, İstanbul–8 Mart 1944, Ankara)'dır. Hüseyin Rahmi'nin *Zaman*'da iki adet müstakil yazısına rastlanır, edibin gazetede ki esas faaliyeti tefrikalarıdır. İlk yazısı 71. sayıdaki “Ada Vapurunda Cereyan Ediyor” başlıklı yazıdır. Yazar bu yazısında Birinci Dünya Savaşı'nın ağırlaşan şartları neticesinde İstanbul'da uygulamaya koyulan umuma açık yerlerde şeker ve şekerli yiyeceklerin tüketilmesi yasağını, vapurda giderken sohbe dalan üç kafadarın dilinden yorumlar. 79. sayıda neşredilen “Yanık Dolma” başlıklı yazısı ise “tekellümü” tarzda yazılmış bir hikâyedir.

Hüseyin Rahmi'nin *Zaman*'daki asıl faaliyetleri tefrikalarıdır. *Zaman*'ın ilk tefrikası olması özelliğini taşıyan *Tebessüm-i Elem* başlıklı eser, aynı zamanda gazetenin en uzun tefrikasıdır da denilebilir. Gazetenin 20. sayısında *Tebessüm-i Elem*'in tefrikasına başlanır. 48. sayıda ara verilen tefrika 72. sayıyla birlikte kaldığı yerden tekrar neşredilir ve bu eser 169. sayıda son bulur.

Yazarın tefrika edilen ikinci eseri -diğer eserinin aksine tefrikası çok kısa süren- *Lekeli Humma Şüphesi*'dir. Gazete bu eseri tefrika edeceğini duyururken “bir hafta sürecek” ibaresini kullanarak uzun soluklu bir eser olmadığı belirtilmiştir. *Lekeli Humma Şüphesi*'nin tefrikasına 273. sayıda başlanır ve eser 278. sayıda nihayete erer.

Türk hikâyeciliğinin zirve isimlerinden biri olan Refik Halit (Karay, 15 Mart 1888–18 Temmuz 1965, İstanbul)'i de *Zaman*'ın sayfalarında görmek mümkündür. Gazetenin etkin kalemlerinden biri olan Refik Halit'in *Zaman*'daki yazıları iki ana başlığa ayrılabilir. İlk kısım onun siyasi düşüncelerinden izler bırakarak oluşturduğu güncel/fikrî yazılardır. Sayısı onu bulan bu içerikteki yazılarından 25 Kânunuevvel 1918 tarihli 260. sayıdaki “Tetkik-i Seyyat – İki Hikâye-” başlıklı yazısı edebî izler de taşımaktadır. Zira yazar bu yazısının başında iki tane hikâye anlatır ve daha sonra anlattığı hikâyeler ile memleketin durumu arasında bağlantılar kurar.

¹⁹ Ömer Seyfettin'in “Camsab” müstearıyla “Musahabe” ve “Siyasi Musahabe” ana başlığı altında yazdığı yazıları çalışmanın ilerleyen bölümlerinden “*Zaman*'da Fikrî Faaliyetler” başlığı altında değerlendirilmiştir.

²⁰ Gazetenin bu konuyla ilgili başka bir açıklamasına rastlanmadı.

Refik Halit’in *Zaman*’daki diğer kalem faaliyeti ise *İstanbul’un İç Yüzü* isimli romanının tefrika edilmesidir. *Zaman* gazetesinin ikinci tefrikası olma özelliğini de taşıyan eser günlük tefrika usulüyle neşredilir. Gazetenin 175. sayısında tefrika edilmeye başlanılan roman 270. sayıyla birlikte sona erer. *İstanbul’un İç Yüzü*’nün reklâmı eser tefrika edilmeye başlamadan önce şöyle yapılır:

“Muharrirlerimiz arasında büyük bir şöret temin ederek yazıları kemâl-i hâhişle dinlenen ‘Refik Halit’ Bey’in gazetemiz için yazdığı romanı yakında tefrikaya başlıyoruz. Bu eserde Meşrutiyet’in ilanından evvelki ve sonraki iki devre ait İstanbul hayatı tetkik ve selis, müstehzî bir lisanla tasvir olunmaktadır. Refik Halit Bey’in ara sıra gazetelerde intişar eden lezzetli yazılarını pek kısa ve fasılalı bulmaktan şikâyet eden karilerimizin bu uzun eserden memnun olacaklarına eminiz.” (*Zaman* 26 Eylül 1918: 1)

Süleyman Nazif’e (17 Kânunusani 1869, Diyarbakır–4 Ocak 1927, İstanbul) *Zaman* sayfalarında ilk defa 14 Haziran 1918 tarihli 72. sayıda “Kars Giderken ve Gelirken” başlıklı yazısıyla rastlanır. Gazetede toplam sekiz yazısı bulunan yazarın son yazısı 19 Ağustos 1918 tarihli 135. sayıdaki Tevfik Fikret’in vefatının sene-i devriyesi dolayısıyla kaleme aldığı “Tevfik Fikret” başlıklı yazısıdır.

Süleyman Nazif, ağabeyi gibi gördüğü ve çok sevdiği Ahmet Rasim’in oğlunun Balkan Savaşı’nda şehit olmasından büyük teessür duyar. Devletin içinde bulunduğu çetin şartlar bu teessür hissini daha da artırır. Yazar, ruhunda hissettiği bu ıstırapı yalnızca sanatkârların sahip olduğu bir maharetle satırlara döker ve ortaya çıkan *Şehidin Babası* isimli hikâye *Zaman*’ın 128. sayısında yayımlanır. Süleyman Nazif hikâyesinin yayımlanmasından bir gün sonra 129. sayıda “Ahmet Rasim Bey’e” başlıklı kısa bir yazıyla hikâyeyi Ahmet Rasim’e ithaf ettiğini ve kabul buyrulmasını temenni eder.

Ali Canip (Yöntem, Haziran 1888, İstanbul–26 Ekim 1967, İstanbul) de *Zaman* sayfalarında rastlanan meşhur ediplerden bir diğeridir. Gazetede toplam üç yazısı bulunan yazar yazılarını “Edebiyat Meraklısı Bir Gence Mektup” başlığı altında kaleme almıştır. 100., 127. ve 145. sayılarda neşredilen yazılarında edebiyat ve sanat hakkındaki görüşlerini dile getirir.

Zaman ailesinin bir diğer ferdi de Köprülüzade Mehmet Fuat (Köprülü, 1890, İstanbul–28 Haziran 1966, İstanbul)’tır. Köprülüzade’nin gazetede on iki yazısı mevcuttur. Yazarın yazıları Anadolu’nun Türkleşmesi mevzuu ile alâkalı olanlar ve edebî içerikli yazılar olarak ikiye ayrılabilir. Kaleme aldığı tarihî yazılarında Anadolu’nun nasıl Türkleştiğini izaha çalışan Köprülüzade, bu bahiste Türk hâkimiyetinde gelişen Anadolu’nun kültürel yapısı hakkında da bilgiler verir.²¹

369. sayının birinci sayfasından. Altında şu cümleler okunuyor:

²¹ Tarihî içerikli yazıları “*Zaman*’da Fikrî Faaliyetler” bahsinde ele alınmıştır.

- Müslüman: 1,696.500

- Rum: 699,914

- Musevî: 96,750

- Ermeni: 61,194

- Katolik: 9, 211

İZMİR'DE TÜRKLER HÂKİMDİR

Mehmet Fuat'ın *Zaman*'daki yazılarından üç tanesinin edebî muhtevaya sahip olduğu söylenebilir. Bu içerikteki ilk yazısı 304. sayıda yayımlanan "Tahlil ve Tenkit: Mevûd Hüküm -1-"dir. Adı geçen yazıda Halide Edip (Adivar)'ın *Mevûd Hüküm* adındaki romanını özetler ve ardından 311. sayıda yayımlanan "Tenkit ve Tahlil: Mevûd Hüküm -2-" isimli yazısıyla roman hakkındaki - genel anlamda olumlu- tenkit yazısını kaleme alır. Bir diğer edebî içerikli yazısı ise 361. sayıda yayımlanan "İtalyanca-Türkçe Eski Bir Lügat Kitabı"dır. Köprülüzade eski mecmuaları karıştırırken daha önce varlığından haberdar olmadığı bir lügate rastladığını ifade ettikten sonra yazısında bu lügatin Esrar Dede'nin İtalyanca-Türkçe lügati olduğundan ve lügatin özelliklerinden bahseder.

Zaman neşredildiği sırada Niğde Maârif Müdürlüğü görevini yürüten Besim Atalay (1882, Uşak-1965, Ankara) ağırlaşan Mütareke şartları karşısında Türk'ün hakkını müdafaa eden isimlerdendir. Wilson Prensipleri'nin azınlıkların çoğunlukta oldukları yerlere sahip olabileceklerini söylemesi üzerine İçel ve Maraş'ın Türk hâkimiyetinden çıkarılması gündeme getirilir. Besim Atalay bu durum karşısında son derece bilimsel bir yazı dizisi hazırlar ve yazılarının sonunda adı geçen şehirlerin türkülerinden örnekler verir.²² Yazılarında şehirlerde Türklerin hâkim olduğunu izah etmeye çalışırken oraların Türklerle birlikte değişip gelişen kültürel yapısı hakkında da detaylı bilgiler verir.²³

İbnü'r-Refik Ahmet Nuri (Sekizinci, 1874, İstanbul-1934, Ankara)'nin *Üç Misli* isimli eserinin tefrika edilmesi de *Zaman* gazetesinin bir diğer edebî faaliyetidir. Çok kısa süren bu tefrikanın birinci bölümü 369. sayıda, ikinci ve son bölümü ise 371. sayıda tefrika edilmiştir.

Zaman'da gezi yazısı türüne de rastlanır. Reşat Danyal'ın *Bahr-i Muhit Seyahati* ana başlığı altında kaleme aldığı yazı dizisinin konusunu Reşat Danyal'ın açık deniz yolculuklarında başından geçenler oluşturur. Bu yazı dizisinin ilk bölümü 28 Temmuz 1918 tarihli 113. sayısında yayımlanır. Dört parçadan oluşan *Bahr-i Muhit Seyahati*'nin son bölümü ise 1 Ağustos 1918 tarihli 117. sayıda okuyucusuyla buluşur.

Sıralanan bu edebî ve kültürel faaliyetlerin yanı sıra ikinci dereceden bazı edebî ve kültürel faaliyetler de *Zaman* sayfalarında yok değildir. Bunlara da şöyle değinilebilir:

Gazetenin ilk sayılarının okuyucusuyla buluştuğu sıralarda devlet "İstikraz-ı Dâhili" ismiyle siyasi bir program başlatır. Bu programın amacı kısaca devlete lazım olan paranın halktan sağlanması olarak izah edilebilir. Kamuoyunu "İstikraz-ı Dâhili" hakkında bilinçlendirmek için *Zaman* gazetesi de sayfalarında yazılar yayımlamıştır. Öyle ki bu konuyla ilgili manzumeler dahi kaleme alınmıştır. Bir devlet politikasının halk tarafından itibar görmesi için edebî türlerden yararlanılması dikkate değerdir. 28. sayının ikinci sayfasındaki *İstikraz Marşı*'nin ikinci dördlüğü aynen şöyledir:

²² Besim Atalay, Mütareke yıllarında Niğde'deki görevine başlamadan önce İçel ve Maraş'ta maârif müdürlüğü yapmıştır. Ayrıca yazarın 1923 yılında yayınlanan *Maraş Tarihi ve Coğrafyası* isimli eseri de onun bu konuda donanımlı olduğunu göstermektedir.

²³ Yazarın söz konusu bu yazıları tarafımızdan yayımlanmıştır (Haykır 2010).

“Her şey onun, onun kan ve canlar,
Ona vermekten kimdir kaçanlar.
Şimdi vatan açtı defter,
Bizden ödünç para ister.”²⁴

Zaman sayfalarında farklı konularda yazılmış şiirlere de rastlamak mümkündür. Rıza Tevfik’e ait olan *Ayine-i Devran Ne Gösteriyor* (*Zaman* 25 Teşrinievvel 1918: 1) ve Âşık Figânî Baba imzasıyla kaleme alınan *Bu da Geçer Yahu!...* (*Zaman* 11 Kânunusani 1919: 1) isimli şiirler bu meyanda verilecek numunelerdendir.

Kültürel içerikli bir diğer yazı ise Samie Cahit imzasıyla kaleme alınan ve 15 Ağustos 1918 tarihli 131. sayıda neşredilen “Musiki Âlemi” başlıklı yazıdır. Adı geçen yazıda hanımların son zamanlarda musikiye gösterdikleri ilginin arttığından ve bu durumun toplumun kültür hayatına yaptığı olumlu etkiden bahsedilmektedir. Bunların yanında Hüseyin Fahri ve Yusuf Ziya (Ortaç, 1895–1967)’nın tiyatro tenkidi tarzında yazdıkları yazılar da edebî faaliyetler arasında yer alır niteliktedir.

Zaman, sayfalarına renk katmak ve okuyucuyu Mütareke’nin boğucu havasından az da olsa kurtarmak amacıyla bir “İmza Müsabakası” düzenler. Böyle bir müsabaka yapılacağı -müsabakanın adı ve içeriği belirtilmeden- ilk defa 12 Mayıs 1919 tarihli 364. sayıda haber verilir. Ertesi gün yani 365. sayıda da müsabakanın bir imza müsabakası olacağı duyurulur. 366. sayıda ise “İmza Müsabakası”nın nasıl yapılacağı “Müsabakamız Yarın Başlıyor” başlığı altında teferruatlı şekilde açıklanır:

“*Zaman*’ın tertip ettiği müsabakayı altmış imza ihtiva edecek ve her gün ikişer imza derc edilmek üzere bir ay devam eyleyecektir. Müddet-i mezkûre hitamında imzaların suret-i halli, gazeteden kesilmiş olan matbu imzalarla birlikte bir zarf derûnunda ‘*Zaman* Müsabakası Memurluğu’ namına gönderilecek ve her türlü yanlışlığa mahal kalmamak üzere adresler gayet vâzıh bir tarzda yazılacaktır. Cevabnâmelerin İstanbul için, son imzaların dercinden bir hafta, taşra için on beş gün zarfında irsali lazımdır.

Vârid olacak cevabnâmeler, müsabaka komisyonu marifetiyle tetkik ve tasnif edilecek ve birinciye ‘50’ Lira-yı Osmanî, ikinciye ‘20’ ve üçüncüye ‘5’ ve dördüncü ile beşinciye ikişer buçuk ve altıncıdan onuncuya kadar birer Lira-yı Osmanî verilecektir. Onuncudan ellinciye kadar yüz kuruşluk âsâr ve ellinciden yüzüncüye kadar birer harp fakiri albümü ile birer seri meşâhir kartpostalı ve yüzüncüden iki yüzüncüye kadar birer seri meşâhir kartpostalı verilecektir.”

Yukarıdaki ilanın ardından 15 Mayıs 1919 tarihli 367. sayıda ilk imzalar yayınlanır ve yarışma başlar.

(369. sayıdan; “İmza Müsabakası”nın 5. ve 6. imzasının bulunduğu 3 numaralı kupon.)

²⁴ Memduh Necdet de *Zaman*’ın 3 Mayıs 1918 tarihli 30. sayısının 1. sayfasında “İstikraz” isimli bir manzume kaleme almıştır.

Gazetenin 367. sayısında başlayan “İmza Müsabakası” 396. sayıya nihayete erer. Yarışmanın sonucunun bir kısmı 21 Temmuz 1919 tarihinde çıkan 432. sayıya; kalan kısmı da ertesi gün çıkan 433. sayıya açıklanır. Açıklamada sıralama yapılırken yarışmaya katılanların isimleri ile adresleri açık olarak verilir.

Bütün bunların dışında *Zaman*’ın 175. sayısına kadar dördüncü sayfasında, 175. sayısından sonra ikinci sayfasında bulunan “Âsâr-ı Münteşire” sütununda dönemin süreli yayınlarının ve yeni neşredilen kitaplarının tanıtımı yapılır. Bu tanıtımlar da devrin edebiyat ve kültür hayatını günümüze yansıtan birer ayna niteliğindedir.

6. *Zaman*’da Fikrî Faaliyetler

Zaman gazetesi bazen uğradığı kısa sektelelere rağmen 480 sayı çıkmayı başarabilen günlük bir gazetedir. Mütareke Devri’nin ağır şartları karşısında günlük bir gazete için bu küçümsenemeyecek bir başarıdır. *Zaman*’ın yayın hayatı boyunca işgalcilere karşı sergilemiş olduğu millî duruş, onun 200. sayıdan sonra rahat nefes alamamasına neden olur. İşgalciler, Sansür İdaresine yaptıkları baskıyı yeterli görmeyip kendileri de ayrıyeten bir askerî sansür komisyonu kurarlar ve - tabiri caizse- azıcık sesi yükselenin kafasına tokmağı indirirler.²⁵ *Zaman*’ın da bu tokmaktan fazlaca nasiplendiği(!) uygulanan sansürlerden ve tatillerden açıkça görülür. Öyle ki uygulanan bu baskılara rağmen *Zaman*’ın değişmeyen Türkçü tavrı en sonunda gazetenin kapatılmasına sebep olur.

369. sayının birinci sayfasından sansürle ilgili bir karikatür. Altında şu cümleler okunuyor:

- Son haber...
- Okusana... Alt tarafı..
- Alt tarafı bembeyaz. Demek ki daha havadis gelmemiş olacak, yalnız haber veriyor!

Millî Mücadele başlamadan önce Mütareke sonrası dönemde işgalcilere karşı en sert tepkiler Türk Ocağı’nca verilmiştir.²⁶ Bu tepkiler çoğu kez *Zaman* sayfalarından da dile getirilmiştir. *Zaman*’ın özellikle iki yüzüncü sayıdan sonraki yazar kadrosuna baktığımızda karşımıza çıkan isimlerin çoğunun Türk Ocağı’nın en faal simalarından olduğunu görürüz. Bu faaliyetlerin fikrî

²⁵ Bu konuyla ilgili olarak *Zaman*’ın 27 Kânunusani 1919 tarihli 293. sayısının ikinci sayfasındaki “Kim Sansüre Edecek?” isimli yazı aynen şöyle:

“Dünkü gazetelerden biri gazetelerin İtilaf heyetince sansür edilmesine Hariciye Nezareti’nin muvafakat etmediğini yazmıştı. Bizim bu babda icra eylediğimiz tahkikata nazaran, gazetelerimiz doğrudan doğruya Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi’nden tayin edilmiş olan memurlar tarafından sansüre edilecek, ancak İtilaf hükümetlerine ait olan meselelerde, bilhassa askerî olan hususatta İtilaf memurlarının mütalaası sorulacaktır. Mesele evvelden beri bu suretle takarrür etmiş bulunuyor.”

²⁶ Mustafa Kemal ATATÜRK de Türk Ocağı’nın önemini ifade için şöyle söyler: “Türk Ocağı, Türklük güneşinin ocağıdır. Asırlarca bunu söndürmek için çalıştılar. Bu ocak hepimizi aydınlattı.” (Koç 2006: 5)

boyutlarını *Zaman* gazetesinin yazar kadrosunun kalem faaliyetlerinden yola çıkarak açıklamaya çalışacağız.

Buldanlı Veli olarak da tanınan Veliyüddin Bey (Saltıkçı)’ın imzasına ilk defa gazetenin 23 Mayıs 1918 tarihli 50. sayısındaki “Düşündürmek İçin” başlığını koyduğu başyazının sonunda rastlanılır. Gazetenin en faal isimlerinden olan Veliyüddin Bey’in, *Zaman*’da yirmi dokuz yazısı mevcuttur. Yazarın son yazısı ise 26 Haziran 1918 tarihli 84. sayıdaki “Derdin En Büyüğü” başlıklı başyazısıdır.

Veliyüddin Bey, *Zaman*’daki mesaisi boyunca gazetenin “başyazarlık” görevini yerine getirmiştir. Bu nedenle onun bütün yazıları -54. sayıdaki “Yeni Hayat” hariç- gazetenin “sermakalesi”dir. Yazarın kalem faaliyetlerinin başyazı özelliği taşımasından dolayı, bu yazıların içeriğinin de “gündemin yorumu” olması gayet tabiidir.

Veliyüddin Bey’in yazılarının konu dağılımına bakıldığında nüfus meselesinden, felaketzedelere; yeni Bulgar kabinesinden, Kafkaslara kadar uzanabilen çok değişik yerel ya da uluslararası içerikte yazılar olduğu gözlemlenebilir. Kaleminden bu kadar farklı konularla ilgili yazılar çıkan Veliyüddin Bey’in en karakteristik özelliği millî meselelere karşı son derece duyarlı olmasıdır:

“Anadolu yalnız toprağında değil; düvelinde, neslinde de feyyazdır. Bugün pek korkunç görünen boşluk, emin olunuz, pek çabuk dolar, fakat Anadolu ne yapsın? Onun evlatları bilir misiniz ne kadar zamanlardan beri doğmadan ölmeye yavrulamadan, yuvadan mehcûr olmaya ve çok vakit bir daha dönmemeye mahkûm kalmışlardır?” (*Zaman* 24 Haziran 1918: 1)

“Anadolu’nun Ehemmiyeti” başlıklı yazısından alınan yukarıdaki cümleler yazıldığı devir göz önünde bulundurulunca herkesin yazmaya cesaret edemeyeceği türdendir. Özellikle altı çizili şekilde belirtilen ifadeye dikkat edildiğinde yazarın, yıkılmakta olan devleti adeta Anadolu Türklüğünün yeniden inşa edeceğini tahmin ettiği söylenebilir.

Veliyüddin Bey *Zaman*’ın başyazarlığını yaptığı sırada Türk Ocağı’nda da faal görev alır. Yazar, Türk Ocağı kongresi üçüncü içtimasında 52 oy alarak ocağın “Haysiyet Divanı” üyeliğine seçilir. Ayrıca Mütareke’den sonraki dönemde Veliyüddin Bey Mustafa Kemal’e ve Kurtuluş Savaşı’na destek verir. Veliyüddin Bey ilk Meclis’te Burdur milletvekili olarak da görev yapar.

Zaman’ın bir diğer başyazarı da Nebizade Ahmet Hamdi (Ülkümen)’dir.²⁷ Yazarın gazetede bütün yazıları başmakale hüviyetindedir. “Nebizade Ahmet Hamdi” açık imzasıyla kalem faaliyetlerinde bulunan yazarın ilk yazısı 12 Haziran 1918 tarihli 70. sayının başmakalesi olan “Kafkasya’nın İstikbali ve Şark Hudutlarımız”dır.

Nebizade Ahmet Hamdi’nin bir Türk milliyetçisi olduğu -yazılarından edinilen kanaatle- rahatlıkla söylenebilir. *Zaman*’daki kalem faaliyetlerinin bütününde Türk milletinin haklarının savunulmasından, millî birlikten ve millî menfaatlerden asla taviz verilmemesinden her fırsatta bahsetmiştir. Bu fikri sadece Osmanlı coğrafyasındaki Türkiye Türklerini göz önüne alarak değil, dünya Türklüğü genelinde savunmuştur. Şöyle ki Rusya’daki Çarlık sisteminin yıkılmasıyla Kafkaslardaki durumu değerlendirdiği -ayrıca *Zaman*’daki ilk yazısı olan- “Kafkasya’nın İstikbali ve Şark Hudutlarımız” başlıklı yazısında Türk’ün hakkını işgal altındaki bir başkentte aşağıdaki sözleriyle aramaya çalışır:

²⁷ *Zaman* sayfalarından Nebizade Ahmet Hamdi’nin evlilik haberi “Akit” başlığı altında şu şekilde verilip çift tebrik edilir: “Nemlizade Hakkı Bey merhumun büyük kerimleri hanımefendi ile Nebizade Ahmet Hamdi Bey biraderimizin emri mesnûn akitleri dünkü gün Hamdi Bey’in Ayas Paşa’da kâin hanesinde icra edilmiştir. Tarafeyne saadet temenni eyleriz.” (*Zaman* 13 Mayıs 1919: 2)

“En küçük milletlerin bile vahdet ve istiklal davaları arkasında koştuğu bir sırada biz Türklük vahdetini ihmal edemeyiz: Türklüğün, muazzez mefkûresinden fedakârlık etmesini talep edemeyiz. Mademki müttefiklerimiz, kendileriyle aramızda tahaddüs eden ufak tefek meselelerde ‘Bunların ehemmiyeti yok.’ diyerek bize Asya’yı gösteriyorlar, o hâlde onlar da Türkiye’den ve Türklükten bu hususlarda da bir fedakârlık isteyemezler”. (*Zaman* 12 Haziran 1918: 1)

Nebizade, “İttihatçı”dır; bunu gazetede yazılarında da açık açık dile getirir. Birinci Dünya Savaşı’nın kaybedilmesiyle muhalifleri tarafından topa tutulan İttihatçıların hepsinin vatan haini olarak ilan edilmesine yazılarında şiddetle karşı çıkar. “İttihadın Namuslu Evlatları” diye isimlendirdiği dava arkadaşlarının hepsinin birer vatan sevdalısı olduğunu çok net bir şekilde yazılarında ifade eder. Hatta bu durum bir münakaşa hâline döner. *Söz* gazetesinde Asaf Muammer (Kütayis)’in “İyice Anlaşalım” unvanlı yazı dizisine; Nebizade, *Zaman* sayfalarından “Evet İyice Anlaşalım Çünkü Felaket Muhakkak” başlığını verdiği yazı dizisi ve “Felaket Karşısında” unvanlı yazısıyla cevap verir. Yazılarında İttihatçıların kötülerinin olduğu kadar iyilerinin de olduğunu savunan Nebizade, Asaf Muammer Bey’in iddialarının o insanlara karşı yapılan büyük bir haksızlık olduğunu söyler. Geçirilen zor günlerde bu tip ifadelerle bölünmenin yanlış olacağına dikkat çekip asli görevin vatanın ve milletin içinde bulunduğu durumdan kurtarılması olduğuna değinir.

Nebizade Ahmet Hamdi aynı zamanda Halide Edip (Adıvar), Kazım Nami (Duru), Hamdullah Suphi (Tanrıöver) gibi isimlerle beraber *Türk Dünyası* isimli gazeteyi kurar. *Zaman* sayfalarında bu gazetenin çıkış aşamasındayken reklâmının yapıldığı izlenmektedir.

Nebizade, millete olan bağlılığını sonraki dönemde Millî Mücadele’yi destekleyerek daha da kuvvetli hâle getirir. Ankara hükümetinin saflarında görülen Nebizade, ilk mecliste milletvekili sıfatıyla Trabzon ilini temsil eder.

Türk edebiyatının zirve isimlerinden olan Yahya Kemal (Beyatlı, 1884, Üsküp-1958, İstanbul), *Zaman*’ın son sayılarında gazetenin başyazarlığını yapar. 472. sayıdan 478. sayıya kadar başyazarlık görevini yürüttüğü *Zaman*’da toplam yedi yazısı mevcuttur ve yazılarının hepsi başyazı niteliğindedir.²⁸

Yahya Kemal, *Zaman*’da yazılarını kaleme alırken Türk milleti de tarifi imkânsız derecede zor günler yaşamaktadır. Konusu İstanbul olan şiirlerin en güzellerini nazmeden Yahya Kemal’in “aziz İstanbul”u düşman postallarıyla çiğnenirken yazar, *Zaman* sayfalarından Türk milletinin varlık mücadelesinde üzerine düşen vazifeyi yerine getirmekle meşguldür. 472. sayıdaki “Vatan Mefhumi” başlıklı yazısında ifade ettiği “Manda” sistemi hakkındaki şu sözler, bu iddiaları kanıtlayıcı niteliktedir:

“Dün trende zarif bir arkadaşla konuşuyorduk. Arkadaşım güneş batarken İstanbul’a bakıyordu. Ne düşündüğünü sordum.

Dedi ki: ‘Bu şehre girmek için Fatih’in her topuna doksan manda koşmuştuk. Şimdi koca saltanatı bir mandaya değişecekler!’ ”

²⁸ “Son sayısı 10 Eylül 1919 tarihinde çıkan bu gazetede kısa bir süre başyazarlık yapan Yahya Kemal’in yedi yazısı Nejat BİRİNCİ tarafından derlenerek *Kubbealtı Akademi Mecmuası*’yla Doğumunun 100. Yılında Yahya Kemal Beyatlı adlı kitapta yayımlanmıştır.” (Ayvazoğlu 2008: 580)

454. sayının birinci sayfasından Manda Meselesi ile ilgili bir karikatür. Altında şu cümleler okunuyor:

“-Manda Meselesi bu sefer katiyen halledilecekmiş..

-Birader bizim mandaya ihtiyacımız yok! İnsana var...”

Zaman gazetesinin yazar kadrosunun kurucularının başında gelen isimlerden bir diğeri de Rıza Tevfik (Bölükbaşı, 7 Ocak 1896, Edirne–30 Aralık 1949, İstanbul)’tir. İlk yazısı gazetenin 9 Nisan 1918 tarihli 6. sayısında neşredilen “Ukde-i Hayat ve Fetret-i Hissiyat” başlıklı makaledir. *Zaman*’da toplam on sekiz kalem faaliyeti bulunan Rıza Tevfik’in bu yazılarının tamamı -“Âyîne-i Devran Ne Gösteriyor?!” ve “Kara Sevda” isimli manzumeleri hariç- çeşitli konularda yazılan fikrî metinlerdir. Yazarın gazetedeki son yazısı ise 202. sayıda yayımlanan “Milletin Ahlâkı” başlıklı yazıdır. Adı geçen bu yazısından sonra onun *Zaman* gazetesinde başka bir faaliyetine rastlanmaz.

Rıza Tevfik, yazıları yayımlanmadan birkaç gün önce gazetece reklamı en fazla yapılan yazardır. *Zaman* onu “Değerli Feylesofumuz” gibi ibarelerle okuyucuya takdim etmiştir. Yazılarında genel olarak demokrasi, plütokrazi, aristokrasi gibi sistemleri; milletin içinde bulunduğu durumu, savaş sonrasında nelerin yaşanacağını ele almıştır.

Bilindiği üzere Rıza Tevfik “Hürriyet ve İtilaf Fırkası”nın kurucularındandır ve koyu bir İttihatçı düşmanıdır.²⁹ *Zaman*’daki yazılarında da İttihatçılara sataşmadan edemez. Mesela; “Vaktiyle siyaset entrikacılarının iğvâat-ı şeytaniyesine kapılıp da: ‘Harp İsteriz!’ diye bağırtdıkları zaman, ben avâkıb-ı ahvalin ne olacağını kendilerine sarahaten söylemiş ve -maatteesüs- sözümü dinletememiştin.” (*Zaman* 24 Teşrin-i evvel: 1) sözleriyle Birinci Dünya Savaşı’nı kaybeden İttihat ve Terakki Hükümeti’ne yüklenir.

Mütareke imzalandıktan sonraki süreçte padişah taraftarı olmakla beraber kurtuluşun İngiliz himayesinde olduğunu savunan Rıza Tevfik’in bu düşüncelerinin *Zaman* sayfalarına da yansıdığı görülür. 24 Teşrinievvel 1918 tarihli 198. sayıda neşredilen “Buhran Zamanlarında Hâlet-i Ruhiye” başlığını verdiği yazısında yazar şöyle der:

“Şunu bunu derhâl tepelemek istemek ‘at meydanı’ siyasetidir. Benim ona o kadar nefretim var ki tarihimizin bir sahifesini okuyup da iğrenmediğimi, hicabımdan yerlere geçmediğimi bilmiyorum.

²⁹ Rıza Tevfik BÖLÜKBAŞI’nın Hürriyet ve İtilaf Fırkası’ndaki faaliyetleri için bkz.: Tunaya 1986: 264-329.

Düne kadar muvakkar, bugün birden bire muhakkar olan adamlar, yamyam taifesinden olsalar benim zevkim, onların -inadına rağmen- temeddün edebilmesini görmektir. Ben İngiliz idaresini beğenirim.

Bundan bir asır evvel ‘Yeni Zellanda-Neus Zealand’ ve ‘Fici-Tiji’ ahalisi yamyamlardan ibaretti. İngilizler o vahşileri öyle adam etmişler ki içlerinde âlimler ve bestekârlar bile var. Memleketleri cennet gibi!.. Polisleri ve memurları bir İngiliz polis ve memuru gibi hareket ediyor.

Ben memleketimi çok sevdiğim için, istiyorum ki mahvolmasın temeddün etsin!..”

cümlelerinde yukarıda ifade edilenler açıkça somutlaştırılmıştır.

Zaman, Millî Mücadele Hareketi’nin yeni yeni oluşmaya başladığı bir sırada kapatılır. Bu dönemden sonraki süreçte Rıza Tevfik’in Mustafa Kemal ve Millî Mücadele’ye karşı çıktığı bilinmektedir. Ayrıca Rıza Tevfik, Sevr’i imzalayan isimlerden biri olmasından dolayı da büyük protestolarla karşılaşır. Darülfünun’da hocalık yaparken kendisiyle aynı çizgide bulunan müderris arkadaşları Cenap Şahabettin, Ali Kemal, Hüseyin Dâniş ve Barsamyan Efendi ile birlikte öğrenciler tarafından istifaya zorlanır. Öğrenciler yaptıkları kongrede “milliyet hislerine yabacı” hocalar olarak nitelendirdikleri bu isimlerle “alelade bir vatandaş olarak dahi münasebette bulunmayacaklarını” ilan edeler (Tunaya 1986). Mütareke Dönemi’nde yazdıklarında bu gibi fikirleri savunan Rıza Tevfik, Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasıyla birlikte “Yüz Ellilikler” listesine alınıp sınır dışı edilecektir.

Zaman’da Refik Halit imzasına ilk defa 15 Temmuz 1918 tarihli 101. sayıdaki “İspanyol Nezlesine Dair” unvanlı yazısının sonunda tesadüf edilir. *İstanbul’un İç Yüzü* isimli tefrikası hariç tutulursa *Zaman*’da çeşitli konularla ilgili on adet fikrî yazısı mevcuttur.

Refik Halit’in *Zaman*’daki yazıları ikiye ayrılabilir. Birinci guruba giren yazıları sosyal içerikli yazılar olup, toplum hayatında yolunda gitmeyen şeyleri kendi üslubuyla -istihzalı- bir tarzla ele alışdır. “İspanyol Nezlesine Dair”, “Talihe, Kadere Dair...”, “Ucuzluğa, Pahalılığa Dair” başlıklı yazılar sözü edilen türdendir.

Diğer guruba giren yazıları ise siyasi içeriği daha ağır basan metinlerdir. “Refik Halid’in kalem faaliyetleri siyasi olaylar karşısında takınmış olduğu tavırlarla yakından ilgilidir.” (Aktaş 2004a: 74) “İttihatçı” düşmanı olarak nitelendirebilecek yazar, bu içerikteki kalem faaliyetlerinde adeta İttihatçılara kin kusar ve her satırında onlardan hesap sorar. “Efendiler Nereye” başlıklı yazısında savaşı kaybeden İttihat ve Terakki mensuplarına hakarete varacak derecede sataşır:

“ ‘As!’ deyince sıra sıra darağaçları kurulur, ‘Yak!’ deyince alev alev meşaleler tutuşur, ‘Bas!’ deyince tabur tabur jandarmalar koşuşurdu... Elinizde zindan anahtarları, belinizde idam ipleri, sırtınızda darağaçları vilayet vilayet dolaştınız; Ali’ye çattınız, Veli’ye bastınız, Ahmet’i kastınız, Mehmet’i kavurdunuz, beş senedir her tarafta kargalara insan leşinden öbek öbek ziyafetler çektiniz; akbabaları çoluk çocuk ölüsüyle besleyip kartalları artık adam etinden tiksindirdiniz...” (*Zaman* 6 Teşrinisani 1919: 1)

Yukarıdaki satırlardan net bir şekilde anlaşıldığı üzere İttihatçı karşıtı olan Refik Halit, Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın Mütareke Dönemi’ndeki kurucu ve yöneticilerindendir.³⁰ Bu fırkanın bir diğer yöneticisi de Rıza Tevfik’tir. *Zaman*’daki yazılarına baktığımızda Refik Halit’in ve Rıza Tevfik’in aynı çizgide yürüdükleri görülür, bu neticenin benimsedikleri siyasî görüşten kaynaklandığı yazılarından edinilen kanaatle söylenebilir. Ayrıca *Zaman* sayfalarından bu iki yazar yazılarında birbirlerine göndermeler de yapar, öyle ki Rıza Tevfik, “Âyîne-i Devran Ne Gösteriyor?!” isimli şiirini Refik Halit’e ithaf etmiştir.

³⁰ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Tunaya 1986: 264.

Refik Halit de Millî Mücadele’ye ve Mustafa Kemal’e inanmayan isimlerdendir. Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu Hareketi’ne destek vermez. Takındığı bu tavır onu da Rıza Tevfik’le aynı akıbete götürür, vatanın kurtuluşuyla “Yüz Ellilikler” arasında yer alır ve sınır dışı edilir.

Zaman’da fikrî faaliyetlerde bulunan bir diğer isim de “Şahingiray” imzasıyla yazılar yazan ve Çerkez Ethem’in kardeşi olan Şahingiray Reşit Bey (1872, Kafkasya–1919, İstanbul)’dır. *Zaman*’ın yayın hayatına başladığı ilk günlerde gazetede yerini alan yazarın ilk yazısı 12 Nisan 1918 tarihli 9. sayıda neşredilen “Kafkasya ve Çerkez Kabileleri”dir.

Şahingiray’ın, *Zaman*’da on yazısı yayımlanmıştır. Yazılarının hemen hepsinde Kafkasya’dan bahseden yazarın bu tutumu Kafkasya doğumlu olduğundan o yöreyi çok iyi bildiği ile ilişkilendirebilir. Bolşevik İhtilali ile Kafkasya’nın yeniden şekilleneceği bir dönemde kaleme aldığı bu yazılar dönemi itibarıyla büyük öneme sahiptir. Çünkü muhtevası Kafkasya olan bu yazılarda o coğrafyanın siyasî durumunun yanında oradaki halkların kültürel birikimleri hakkında önemli bilgiler verilir. Kafkasya’daki çoğu Türk olan ahalinin Ruslar tarafından uygulanan asimile politikası sonucunda millî kimliklerini unuttuklarını ifade eden yazar, o anda yaşanan siyasi boşluğu devletin iyi değerlendirmesi gerektiğini söyleyerek Kafkasya Türklerine sahip çıkılmasını savunur.

Şahingiray Reşit Bey’in *Zaman*’da kaleme aldığı bu yazılar belki de onun son yazdıklarıdır. İttihat ve Terakki mensubu olan Reşit Bey Ermeni Tehciri meselesi ile ilgili olarak işgal kuvvetlerinin baskısıyla tutuklanır.³¹ Tutuklu olduğu yerden firar eden Şahingiray Reşit Bey, iki ay sonra intihar ederek hayatına son verir (Meydan Larousse 1992, C. 16: 508).

Şahingiray Reşit Bey’in Kafkaslar ile yakından ilgilendiğini söyledikten sonra *Zaman* gazetesinin bu konuyla ilgili olabilecek bir başka faaliyetinin de Bolşevizm ile ilgili bir yazı dizisi olduğu söylenebilir. Rusya’da Çarlık rejiminin yıkılmasıyla gözler çok miktarda Türk’ün de yaşadığı Kafkasya’ya çevrilir. Bölgenin yeniden şekillenmeye başlayacağı bir dönemde Reşat Danyal da *Zaman* sayfalarından Rusya’nın yeni patronu olan Bolşevikler ve Sosyalizm sistemi hakkında okuyucuyu bilinçlendirmeye çalışır. “Bolşeviklik ve Bolşevikler” adıyla neşredilen beş bölümlük yazı dizisinin mahiyeti gazete yönetimi tarafından şu şekilde izah edilir:

“Bu memlekette ‘Lenin’ ve hele ‘Bolşeviklik’ isimlerini işitmeyenler hemen yok gibidir. Hâlbuki ‘Bolşevik’liğin ne demek olduğunu, nasıl vücut bulduğunu ve bu meslek-i siyasiyi meydana getirenlerin kim olduğunu bilmeyenler elbet bilenlerden çoktur. İşte bu makale karie Bolşeviklik ve Bolşevikler hakkında bir fikr-i mahsus vermek maksadıyla yazıldı.” (*Zaman* 21 Mayıs 1918: 3)

Adı geçen yazı dizisi 21 Mayıs 1918 tarihli 48. sayıda neşredilmeye başlar ve 5 Haziran 1918 tarihli 63. sayıda yayımlanan son bölümüyle nihayet bulur.

Ömer Seyfettin’in *Zaman*’da edebî ve kültürel içerikli faaliyetlerinin yanında fikrî yazıları da vardır. *Zaman*’da “Ömer Seyfettin” açık imzasının yanında “Camsab” ve “Şit” müstearlarını da kullanan yazarın fikrî içerikli yazılarını açık imzası ve “Camsab” takma ismiyle kaleme alır. Ömer Seyfettin imzasıyla yazdığı yazılarının çoğu hikâye türündedir yalnız “Millet Aleyhtarlığı” ve “Milletler Cemiyetine Girmek İçin Ne Yapmalıyız -1-” başlıklı yazıları güncel ve millî değerlerin dikkate alınması gerektiği içeriğiyle vücut bulmuştur.

³¹ Reşit Bey’in firar etmesi büyük yankı uyandırır; nitekim bu *Zaman* sayfalarına da yansır. 26 Kânunusani 1919 tarihli 292. sayının ikinci sayfasındaki “Reşit Bey’in Firarı” başlıklı yazıda Reşit Bey’in kaçışının ayrıntılı bir şekilde verildiği görülür. Şahingiray Reşit Bey’in firarı hakkında ayrıntılı bilgi için de bakılabilecek bu yazı aynen şöyle başlayıp devam eder:

“Diyarbakir valiliği esnasında tehcir ve taktik işleri ile medhâldâr olduğu iddia edilen ve bu sebepten dolayı taht-ı tevkife alınarak Divan-ı Harb-i Mahsus tarafından isticvabatı icra kılınmış olan Ankara Vali-i Sabıkı Doktor Reşit Bey, dün sabah esrar-âlûd bir surette firar etmiştir...”

27 Kânunusani 1919 tarihi 293. sayının birinci sayfasında başlayıp ikinci sayfasında nihayet bulan “Firardan Sonra; Takibat, Tahkikat, İsticvap” isimli yazıda da Reşit Bey’in firarıyla ilgili geniş bilgi mevcuttur.

“Camsab” takma ismiyle musahabe türünde oluşturduğu dokuz yazısı vardır. Yazılarının başlıklandırmasını yaparken yazının içeriğine göre “Siyasî Musahabe”, “İlmî Musahabe” ve yalnızca “Musahabe” diyerek kategorilere ayırır. Belirtilen bu kategorilerden de anlaşılacağı üzere çok değişik konular hakkında yazmış ve o konuyla ilgili fikir beyan etmiştir.

Köprülüzade Mehmet Fuat’ın -*Zaman*’daki yazılarını da bu isimle yazar- gazetede ki en önemli faaliyeti şüphesiz Anadolu’nun ve Rumeli’nin Türkleşmesi ile ilgili yazdığı birbirinden değerli makaleleridir. Yedi yazıdan oluşan bu yazı dizisi şeklindeki makalelerinde işgal kuvvetlerinin Anadolu’yu Müslüman ve Türklerden arındırma girişimine karşı bu toprakların tarihte de Türk yurdu olduğunu bilimsel delillerle ortaya koyar.

Köprülüzade Mehmet Fuat, yazılarını sadece siyasi değil aynı zamanda kültürel gerçeklerle de destekler. Yazdığı bu yazıların o devirin şartları göz önüne getirildiğinde ne kadar değerli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Zira düşmanın Türk ismine dahi tahammülünün olmadığı bir devirde “Anadolu Üç Bin Senelik Vatanımız!” başlığıyla gazetede yazı yazmak sadece millette sadakatle bağlı insanların yapacağı türden bir davranıştır.

Köprülü ile aynı yolda yürüyen bir diğer isim de Besim Atalay’dır. Wilson Prensipleri’ndeki bir maddeden yola çıkarak bazı illerimizdeki azınlık nüfusunun Türklerden fazla olduğu öne sürülmüştür. Bu illerin azınlıklara devredilmesi gündeme getirilir. Besim Atalay ise “*Anadolu’da Türklük*” ana başlığı altında oluşturduğu yazı dizisiyle Maraş, İçel ve Adana’nın günümüzde de tarihte de Türk olduğunu aynen Köprülü gibi bilimsel gerçekler doğrultusunda izah eder.

20 Mayıs 1919 tarihli 372. sayının birinci sayfasından “Wilson Prensipleri”nin dayatmacı tavrını eleştiren bir karikatür. Yanında şunlar okunur:

“Wilson Prensipleri”nin yeni bir tarz-ı tatbiki:

‘Ekalliyetin hukuku muhafaza edilecektir!’ ”

Zaman’da yayımlanan bir diğer yazı dizisi de “Türkçülüğün Tahribatına Dair” üst başlığıyla Türk Ocağı üyelerinden Ragıp Nurettin (Ege)’nin yazdıklarıdır. Yazı dizisinin ilk bölümü gazetenin 29 Teşrinievvel 1918 tarihli 203. sayısında yayımlanır. Beş bölümden oluşan yazı dizisinde Türkçülüğe zarar veren konular ele alınır. Ele alınan konu sadece o günkü yazıda değerlendirilir ve o bahis ilgili yazıda kapatılır yani “Türkçülüğün Tahribatına Dair -Türkçüler-” başlığıyla verilen bölümde sadece “Türkçüler” bahsi izah edilir.

Ragıp Nurettin’in adı geçen yazı dizisinin ilk bölümü gazetede imzasız neşredilir, yalnızca yazının başlığının altında açıklayıcı olarak şu ibare verilir: “Türk Ocağı azasından bir zat tarafından aldığımız bu makaleyi ehemmiyetine binaen neşrediyoruz.” İkinci bölümde ise yazar imza olarak

sadece adının baş harfleri olan “R. N.”yi kullanır. İlk iki yazısında kimliğini neden gizlemek istediği belirtilmeyen yazar sonraki üç yazısında ismini açık imza olarak kullanır.

Zaman gazetesi Türk milletinin haklarına tecavüz edildiği bir dönemde bu duruma karşı sessiz kalmaz. Türkçülük bahsi üzerine yazılan uzun soluklu yazı dizlerine sayfalarında bolca yer ayırır. Bu yazı dizilerinden bir tanesi de “M. K[kef] N.” imzasıyla kaleme alınan ve beş bölümden oluşan “Türkler Asrî Bir Millet Midir?” üst başlığıyla yazılan yazı dizisidir. Yazar makalelerinde Türklerin siyasi ve sosyal hayatlarını enine boyuna inceleyip Türk milletinin asla cahil olmadığını delilleriyle izah eder ve bu milletin dünya medeniyetine kazandırdıklarını tek tek sıralar.

Zaman’da devlet politikasıyla ilgili konularda da yazı dizleri yayımlanır. Osmanlı Devleti’nin doğu sınırlarındaki uygulaması gereken iskân politikası ve o bölgedeki Kürtler hakkında Musa Süreyya (1884, İstanbul–1932, İstanbul) tarafından altı bölümlük bir yazı dizisi kaleme alınır. Genel olarak savaşın nüfusumuz üzerindeki etkilerini ve devletin bu konuda yapması gerekenleri izah eden yazıların ilki 8 Haziran 1918 tarihli 66. sayıda yayımlanan “Şark Vilayetlerimiz” başlıklı makaledir. Bu yazılardan sonuncusu ise 26 Temmuz 1918 tarihli 111. sayıda neşredilen “Kürtlerin İskânı” unvanlı olanıdır.

M. Zekeriya (Sertel, 1890, Selanik-Paris 1980) imzasına *Zaman*’da ilk defa 8 Ağustos 1918 tarihli 124. sayıdaki “Çocuklarımızı Düşünmüyoruz” başlıklı yazının sonunda rastlanılır. Gazetede toplam sekiz yazısı bulunan yazarın bu yazıları iç sayfalarda verilen ve çeşitli konularla ilgili olarak kaleme alınmış fikrî metinlerdir.

M. Zekeriya’nın *Zaman*’daki kalem faaliyetleri hem ulusal hem de uluslararası konular hakkında vücut bulan güncel içerikli yazılardır. Bu içerikteki yazılarında çoğunluklu olarak Birinci Dünya Savaşı’nın yol açtığı felaketlerden bahseder ve kurtuluş çareleri arar. Savaş hâlinde olduğumuz düşmanları, Türk milletini asla küçük görmemeleri hakkında sert bir dille eleştiren M. Zekeriya, milletimizi de -örneğin “Ümit ve Teselli Veren Şeyler” isimli yazısında- asla ümitsizliğe kapılmaması konusunda uyarır.

Ahmet Rasim’in “*Zaman* Levhaları” üst başlığı altında güncel konularla ilgili tenkit ağırlıklı yazılarından ilki 13 Mayıs 1919 tarihli 365. sayıda neşredilen “Kaç Kardeşim Kaç”tır. Bu başlık altındaki yazılar genellikle haftada üç gün yani iki gün arayla neşredilir. İlk sayfada başmakaleden hemen sonra verilen yazıları fazla hacimli olmayıp yaklaşık yarım sütunluk bir yer kaplar. Türk milletine yapılan haksızlıkları veya Türk milletinin eksik yanlarını kısa nüktelerle ve alaylı bir şekilde dile getirir. Bu üst başlıkla yazdığı yazılardan sonuncusu aynı zamanda gazetenin de son sayısı olan 480. sayıda yayımlanan “Felek”tir.

Zaman, Birinci Dünya Savaşı’nın doğurduğu felaketlerden olan sağlık problemleri karşısında da duyarlı davranmış ve halkı bilinçlendirmek için sayfalarında sağlıkla ilgili makalelere, yazı dizilerine yer ayırmıştır. Bunlardan Doktor A[ayın] Fahrettin Necip imzalı olan ve “Nüfus Meselesi” üst başlığıyla oluşturulan yazı dizisi altı adet yazıdan ibarettir ve bu içerikteki yazıların en hacimlisidir. Dönemin hastalıklarından bahsedilen bu yazılarda hastalıktan birey olarak korunmanın izahının yanında bu hastalıkların zaten tehlikede olan nüfusa daha çok zarar vermesini önlemek için nelerin yapılacağı anlatılmıştır. Doktor A[ayın] Fahrettin Necip imzalı olan ve değinilen yazı dizisinden bağımsız olan bir diğer yazı da “Sıhhî Dertlerimizden: Lağımlarımız...” başlığı altında yazılandır.

Nüfusun aşırı azalması devletin ve milletin önüne büyük bir tehlike olarak çıkar. Bu konuyla ilgili *Zaman* sayfalarında neşredilen üç parçalık bir yazı dizisi vardır. “Tenâkus-ı Nüfus Meselesi” başlığı altında Doktor Cemil Şerif imzasıyla oluşturulan bu yazı dizisi gazetenin 216, 223 ve 234. sayılarında neşredilir.

Zaman'da konusu toplum sağlığı olan bir diğer faaliyet ise Bakteriolog Doktor Hasan Şükrü imzasıyla yazılan "Kadınlık Hayatı: Hıfzı's-siha-yı Nisâya Dair Düşüncelerim" başlıklı yazıdır. Sağlıkla ilgili olarak yazılmış yazılardan sonuncusu da Doktor Süreyya Kadri'nin kaleminden çıkan "Frengi Tedavisinde Muvaffakiyet"tir.

Bakteriolog Kimyager Osman Nuri'nin teknolojik gelişmelerden ve insanlığın teknolojiye beklediklerinden bahsettiği yazılarına da *Zaman* sayfalarında rastlamak mümkün. Gazetede bu içerikte kalem faaliyeti bulunan bir başka isim de İstanbul Darülfünunu coğrafya müderrisi olan Doktor Obest'tir. "Memâlik-i Osmaniye'de Ahvâl-i İklimiye'nin Tedkiki" isimli üç parçadan oluşan yazı dizisinde Osmanlı coğrafyasının iklim özelliklerinden bahseden yazar, topraklarımızın zirai yönden nelere elverişli olduğunu da ayrıntılarıyla anlatır.

Yukarıda sıralanan isimlerin dışında birkaç kalem tecrübesi ile *Zaman* sayfalarında imzalarına rastlanan başka yazarlar da yok değildir. Halide Edip (Adıvar), Ağaoğlu Ahmet, Ahmet Refik (Altınay), Fazıl Ahmet (Aykaç), Demir Polat, Kâzım Nami (Duru), Haşım Nahit (Erbil), İzzet Ulvî (Aykurt), Mehmet Ziya, Resulzade Mehmet Emin, İhsan Şerif (Sagu) isimleri çeşitli konularda kaleme alınan yazıların sonunda imza olarak görülmektedir. İsimlerini açık imza olarak kullananların yanında * * *, *, A[ayın] C., A[ayın], M. A[ayın], M. R., M., R. G[ayın] H[hı] imzalarıyla kalem oynatanlar da vardır. Bunların da *Zaman*'daki faaliyetleri zikrettiğimiz diğer isimler gibi büyük bir yekûn tutmaz.

7. Birinci Dünya Savaşı, Millî Mücadele ve *Zaman*

Zaman, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine yedi ay kala ilk sayısını okuyula buluşturur (4 Nisan 1918). 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile savaş sona erer ve *Zaman* bu tarihten 10 Eylül 1919 tarihine kadar yani yaklaşık bir sene daha günlük bir gazete olarak yayın hayatını sürdürür. Bu da demek olur ki *Zaman* sayfalarında hem savaş hem de savaş sonraki dönem bulunmaktadır.

Zaman'ın Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği süredeki sayılarını incelendiğinde, gazetenin sayfalarının yarısına yakınının savaşın seyrine ait haberlerle dolu olduğunu görülür. Yayın politikasında Padişah'a bağlılıklarından bahseden gazetenin ilk dönem yazarları (Mütareke imzalanmadan önceki dönem yazarları) genel olarak savaşın siyasi boyutundan ziyade getirdiği olumsuzluklardan ve felaketlerden bahsederler.

Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra gazetede yazıların içeriği ve yazarların tavrı değişir. Çünkü savaştan yenik çıkılır ve kaybedişin sorumlularından bedel ödemeleri beklenir. Gazetenin yayın kadrosunun azınlığını oluşturan bu isimler Rıza Tevfik ve Refik Halit'ten ibarettir denebilir. Zaten bu isimlerin -takındıkları tavırdan mıdır bilinmez- işgallerin başlamasıyla gazetede faaliyetlerinin sona erdiğine şahit olunur. Rıza Tevfik ve Refik Halit'in *Zaman* kapatıldıktan sonraki dönemde çeşitli yayın organlarındaki Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Millî Mücadele'ye muhalif tavırları, *Zaman*'daki yazılarında kesinlikle yoktur. Onların *Zaman* gazetesindeki faaliyetlerinde karşı çıktıkları kesim İttihatçılardır.

Zaman gazetesi ve yazar kadrosu özellikle Mütareke imzalandıktan sonraki dönemde Türk milletinin haklarını ve bağımsızlığını savunan bir politikayla yayın hayatını sürdürmüştür. Bu çalışmada özellikle "*Zaman*'da Fikrî Faaliyetler" başlığı altında gazetenin bu duruşu hakkında bilgi verilmiştir. Dolayısıyla bu bölümde değinilmek istenen konu, *Zaman* gazetesinin Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'ye olan yaklaşımıdır.

İstanbul'da çıkan her gazete gibi *Zaman*'ın da kabul etmesi gereken bazı kuralları vardır. Bunlardan ilki Padişah'a bağlı olmak, ikincisi ise işgal kuvvetlerinin baskısından dolayı tam hürriyetle yayın yapamamak, şeklinde özetlenebilir. (Sayılanların haricinde işgal kuvvetleri ile işbirliği yapan bazı yayın organları da yok değildir ki *Zaman* böyle bir fiiliyatta bulunmamıştır.) İşgal İstanbul'unda Türkçülük fikriyle yayın yapan *Zaman* gazetesi yukarıda sıralanan sebeplerden dolayı

doğrudan Mustafa Kemal’e ve hareketine destek verememiştir çünkü verdiği anda kapatılacaktır. Böyle bir ortam içerisinde elden geleni yapmaya gayret eden *Zaman*, taraf tutmadan sadece Türk milletinin hakkını müdafaa etmiştir, denebilir ki bu da açıktan olmasa da dolaylı olarak Millî Mücadele’ye verilen bir destektir.

Yıllarca süren savaşlardan yenilgilerle ayrılan Osmanlı Devleti, başkentinin işgal edilmesiyle sona yaklaşmıştır. Açlığın, sefaletin kol gezdiği ülke, her yönden tarihinin en zayıf konumundadır; öyle ki devletin nüfusunu dul kadınlar, evladını cephelerde yitirmiş ana-babalar, yetim çocuklar ve sakat insanlar oluşturmaktadır. Böyle bir ülkede yaşayan aydın kesimin bazı travmalar geçirmesi ise doğal/insani karşılanmalıdır. Mesela böylesi bir sebebin doğurduğu sonuçlardan bir tanesi de “Wilson Prensipleri Cemiyeti”dir. *Zaman* yazarlarından Halide Edip, Refik Halit, Ragıp Nurettin ve gazetesinin sahibi Cevat İbrahim bu derneğin kurucu ve yöneticileri arasındadır (Tunaya 1986). Kendilerine yöneltilecek “Türk milletinin hakkını savunan bu aydınlar neden çareyi Amerika’dan bekliyorlar?” sorusunun cevabı yukarıda sözü edilen olumsuz ülke şartları içinde gizlidir. Ülke şartlarının son derece vahim olması Türk aydınına başka bir devletten yardım alınması gerektiğini düşündürmüştür. Sonraki dönemde Halide Edip gibi isimler sorunun böyle aşılamayacağını anlayıp Anadolu’ya geçmiştir. Bu kesimden farklı olarak Refik Halit gibi düşünenlerse kurtuluşun dışarıdan geleceğine inanmayı devam ettirmişlerdir.

Zaman gazetesi ülkenin geçirdiği bu zor günlerde çözüm önerisi olarak sunulan “Manda” ya da “Himaye”ye karşı tavrını net olarak belirlemiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere Millî Mücadele’ye açıktan destek verdiği söylenemeyecek gazete bu tavrıyla da bağımsızlıktan yana bir duruş sergiler. *Zaman*, dönemin baskın tercihi “Mandater” rejimin aksine “müzaheret”ten yanadır ama bu kavramların adından çok içeriğinin önemli olduğunu altını çizer. Devlet ve millet için lazım olan yardımın nasıl olması gerektiği 6 Ağustos 1919 tarihli 448. sayının başyazısı olan “Bir Fikir: Manda Meselesi Hakkında” başlıklı yazıda şöyle dile getirilir:

“1- Türkiye’ye müzahir olmayı kabul eden devlet istiklalimize katiyen dokunmamalı, müstakil devletlere mahsus müessesatımızın hiçbirine ilişmemelidir.

2- Müzahir hükümet, anasır-ı gayr-ı Müslime’yi himayeden ibaret olduğu mütalaasında bulunmamalı, Müslim ve gayr-i Müslim unsurlar arasında, Kanun-ı Esasımızla müebbet olduğu orada mutlak bir müsavat temin etmelidir.

3- Meclis-i Millî’nin mukarreratı, her hâlde haiz-i kıymet olmalı, müzahir hükümet Meclis-i Millî mukarreratına karşı kati bir ‘veto’ hakkına malik bulunmamalıdır. Meclis-i Millî mukarreratıyla hükümet-i müzaherenin nokta-i nazarı arasındaki tahsili muhtemel tezat ve tehalüfleri Meclis-i Millî mukarreratının bir kıymet-i tatbikiyesi olduğuna şüphe bırakmayacak bir tarzda tesviye edecek çareler bulunmalıdır.

4- Hükümet-i müzahire menaf-ı iktisadiyesini, memleketin menaf-ı iktisadiyesini muhill-i süver vesaitiyle temin etmek iktidarını haiz olmamalıdır.

5- Hükümet-i müzaherenin memleketimize ithal edeceği sermaye, ihtiras-ı siyasiye alet edilmemelidir.

6- Hükümet-i müzahere ya memleketin haricî ihtirasata karşı muhafazasını tekeffül etmeli veyahut, Türkiye’nin Cemiyet-i Akvam’ın umumca muteber olmak üzere kabul edeceği esasat dairesinde hukukunu bizzat müdafaa edebileceğini kabul eylemelidir.”

Manda veya müzaheret adı ne olursa olsun bunların hiçbirine gerek kalmadan Türk milleti gelecek birkaç yıllık mücadeleden sonra ulusal kurtuluşuna erecektir. Bu mücadelenin önderi Mustafa Kemal Paşa ile ilgili *Zaman* sayfalarındaki haberler ise şöyledir:

Zaman'ın 368. sayısından. Altında şunlar okunur:

“Şark Kıtata Müfettişliğine tayin edilen Mustafa Kemal Paşa”

16 Mayıs 1919 günü Bandırma Vapuru ile işgal altındaki İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919 günü Anadolu topraklarına ayak basar ve Türk milletinin var olma mücadelesini Samsun'dan başlatır. Görünürdeki görevi olan “Doğu Orduları Müfettişliği”ne atanmasının haberi *Zaman* gazetesinin 16 Mayıs 1919 tarihli 368. sayısından şöyle verilir:

“Mülga Yıldırım Orduları Gurubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa Şark Kıtata Müfettişliği'ne tayin edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, harp seneleri zarfında muhtelif cephe-i harplerde fevkalâde yararlılıklarda bulunmuş, muktedit erkân-ı askeriyemizdendir. Yeni vazife-i memuriyetini ifa için birkaç güne kadar “Erzurum”a azimet edecek olan paşa-i müşarünileyhe muvaffakiyetler temenni ederiz.”

Bu haberin akşamına Mustafa Kemal İstanbul'dan ayrılır. Milleti içinde bulunduğu durumdan İstanbul hükümetinin kurtaramayacağını bilen Paşa, Anadolu'da kurtuluş çareleri aramaya başlar. Payitaht, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki bu faaliyetlerinden haberdar olur ve onu gayretlerinden caydırmak için İstanbul'a çağırır. Gelişen bu olaylar karşısında Mustafa Kemal'in payitahta cevabı *Zaman* sayfalarında “*Mustafa Kemal Paşa*” başlığıyla aşağıdaki gibi yer bulur:

“Resmî menba'dan haber aldığımıza göre Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı Ferit Paşa'ya bir mektup göndererek hükümetin kendisine karşı gönderdiği muamele ve meslekten dolayı beyan-ı şikâyet-i hıdmet, askeriyeden istifa ettiğini ilave imar-ı hayat için Anadolu'nun uzak bir şehrine çekilmesi hususunda müsaade verilmesini rica etmiştir. Mektup, evvelki günkü Meclis-i Vükela'da tezkir edilmiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın istifası kabul edilmiştir.” (*Zaman* 12 Temmuz 1919: 2)

Tüm bu yaşananların üzerine Erzurum Kongresi de eklenince İstanbul hükümeti Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'i asi ilan eder ve tutuklanmaları yönünde karar alır. *Zaman*'ın 1 Ağustos 1919 tarihli 443. sayısının ikinci sayfasında “Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey” başlığı altında bu haberin verildiğini görüyoruz.

Mustafa Kemal'in önderliğindeki bağımsızlık hareketi Anadolu halkı tarafından kısa sürede benimsenir. Anacak işgal kuvvetlerinin direktiflerinden çıkamayan payitaht bu bağımsızlık hareketini “isyancılık” şeklinde tabir eder. Söz konusu durumun daha iyi anlaşılması için Padişah'ın mücadeleyle görevlendirdiği Heyet-i Tahkikiye Reisi Süleyman Şefik Paşa'nın *Zaman*'da yer bulan Millî Mücadele ve Mustafa Kemal için söylediklerine bakılabilir:

“Mustafa Kemal Paşa’nın hareketini iyi bulmam. Bugün en çok ittihat edeceğimiz ve makam-ı saltanat ve hilafetin etrafında toplanacağımız bir gündür. Bu gibi hâller, korkarım, memleketin bâdî-i felaketi olur, hem bu millî kongreye ne lüzum! İşte hükümet Meclis-i Mebusan intihabadının icrasını emretmiştir. Ve katiyen müdahale etmemeye karar vermiştir. Hükümet-i hazıra hatt-ı hümayunda da görüldüğü üzere hiçbir fırkaya mensup olmayan devletçi zevattandır. Ahali hukukunu muhafaza ve sıyanet edici mebuslarını intihab edecek olursa memleket için daha nafidir. Heyet-i milliyeler umumî hareketlerden ictinab eylemelidirler. Zira bu pek tehlikeli bir oyundur.” (Zaman 9 Ağustos 1919: 1)

Süleyman Şefik Paşa’nın Mustafa Kemal’in önderliğindeki hareketi “tehlikeli bir oyun” olarak nitelendirmesinden dört gün sonra Zaman’ın birinci sayfasına şu haber vardır:

“Mustafa Kemal Paşa’nın Meslek-i Askeriyeden İhracı

Üçüncü ordu müfettişliğinden ma’zûl ve askerliğinden müstafî Mustafa Kemal Bey meslek-i askeriyyeden ihrac-ı hâiz olduğu nişanları nez’ ve uhdesindeki fahrî yâverlik rütbesi ref’ edilmiştir.” (Zaman 13 Ağustos 1919: 1)

Mustafa Kemal yukarıdaki haberde de görüldüğü üzere artık “paşa” değildir ve işgal altındaki bir devletin paşalığı yerine milleti için kurtuluş çareleri aramayı tercih etmiştir.

433. sayıdan. Altında “Sadrazam Ferit Paşa” yazıyor.

Sadrazam Damat Ferit Paşa, Tan³² gazetesinin İstanbul Özel Muhabiri François Psalti ile bir söyleşi yapar. Sadrazam Ferit Paşa’nın; Anadolu Hareketi, Mustafa Kemal ve Manda Meselesi hakkındaki görüşleri Fransızca İstanbul gazetesinde yayımlanır. Zaman gazetesi de bu önemli mülakatı 5 Eylül 1919 tarihli 478. sayısının birinci sayfasından aynen verir. Bu mülakat, tamamen aktarılmak yerine konuyla alakalı pasajları -muhabirin sorularını da dâhil edilerek- şöyle verilebilir:

“- Mustafa Kemal Paşa hareketinin mahiyeti nedir?

- Bu hareketin hiçbir esas-ı askerî olmayıp, milletin müzaheretine de istinat etmemektedir. Bunlar harp esnasında zabıtlık derecesine irtika etmiş gençlerden ibaret olup birer sanat ifa etmek üzere dağıldıkları Anadolu’da bir hareket meydana getirmek için uğraşıyorlar. Bu çabuk parlayıp

³² Söz konusu bu gazete Bir Fransız gazetesi olan *Le Temps*’dır. Telaffuzu “tan” şeklindedir ve bundan dolayı Türkçe yayın yapan başka bir gazete olan *Tan* ile karıştırılmamalıdır.

geçen ehemmiyetsiz bir yangındır. Mamafih hakikat budur ki bu hareketi tevsî etmek kastıyla Anadolu'da azîm mebâlîğ sarf olunmaktadır. Bunda da harp esnasında büyük servetler idhâr ettiği malumunuz olan İttihat ve Terakki komitesinin meşum parmağı mevcuttur.”

Sadrazam Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal hareketini yukarıdaki sözleriyle cevaplandırdıktan sonra, bu hareketi İttihatçıların organize ettiğini şu sözlerle iddia ediyor:

“Hareket, demek ki tamamıyla bir İttihatçı kıyamıdır. Bununla beraber her taraftan aldığımız telgrafnâmeler mevzu-ı bahis olan ahalinin sadakatten ayrılmadıklarını hükümet-i merkezîyeyi tanımakta devam ve emirlerine itaat ettiklerini ve hanedana ve devlete tamamıyla sadık oldukları mübindir.”

Ferit Paşa, Anadolu'da başlayan bağımsızlık hareketini bu sözleriyle yok sayarken bir yandan da Manda ve Himaye hakkındaki görüşlerini de şöyle sıralar:

“- Fahâmetâb, muayyen veyahut Avrupalı bir devletin İstanbul veya Türkiye üzerinde bir mandası hakkında ne düşünüyorsunuz?

- Hiçbir Türk kabinesi, Türk hükümeti manda kelimesini işitmek bile istemez. Biz tamamıyla hür bir memleket olup yine böyle kalmak istiyoruz. Mütareke şeraitini harfiyen ifa ile iktifa ediyoruz. Fakat Avrupa'ya itimadımız vardır. Şeref ve haysiyetimizi sıyanet edecek bir sulh akdetmek üzere yakında yine Paris'e çağırılacağımızı ümit ediyoruz.

Üzerimizde herhangi bir himaye va'zına gelince, onu katiyen kabul edemeyeceğiz. Türk olmayan milletlerin inkişafı için istenilen teminatı vereceğiz. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamiyetine riayet olunmalıdır.”

Sadrazam'ın sözleri her ne kadar görünürde Manda ve Himaye'nin kabul edilemez olduğu ve bağımsızlıktan yana olduğunu ifade eder içerikte olsa da fiilî durum çok farklıdır. Yukarıdaki mütalaaları okunduğunda işgal kuvvetlerinin baskılarını kıramayan Sadrazam Paşa'nın “Mütareke'nin şartlarını en iyi şekilde uygulamaya çalışıyoruz.” demesi tavrının ne yönde olduğunu gösterir. Lakin ülkenin ve milletin içinde bulunduğu durum Sadrazam'ın tasvir ettiği gibi değildir. Damat Ferit Paşa'nın: “Şeref ve haysiyetimizi sıyanet edecek bir sulh akdetmek üzere yakında yine Paris'e çağırılacağımızı ümit ediyoruz.” sözleriyle ifade ettiği beklentiler kısa zaman sonra gerçekleşir ve Sevr Antlaşması'nı imzalayan komisyonun başında kendisi yer alır.

Sonuç

Mütareke Dönemi'nde -küçük aksaklıklar hariç- ara vermeden 480 sayıya ulaşabilmek bir gazete için büyük başarıdır. Devlet ve millet olarak siyasi, askerî, ekonomik ve sosyal açıdan imkânların yetersiz ve şartların çok ağır olduğu bir dönemde bu başarıya ulaşabilen *Zaman*'ın en büyük özelliği şüphesiz ki “Türkçü” bir yayın politikası izlemesidir. Özellikle Mondros Mütarekesi öncesinde İttihat ve Terakki Fırkasının parti içi muhalefeti yönünde bir yayın politikası izlemesi gazeteyi daha orijinal bir konuma taşımıştır. Mütareke'den sonra ise Türk halkının verdiği varlık mücadelesine basın hayatında yer açmaya çalışmış ve yayın hayatı boyunca ulusal anlamda kamu vicdanına seslenen sorumluluk sahibi bir gazete olma özelliğini devam ettirmiştir. *Zaman*'ın, mesleğinin ne olduğunu açıkladığı yazılarında ve yayıncılığı göz önüne alındığında, iddia ettiklerini yayın hayatı boyunca yerine getirdiği rahatlıkla söylenebilir. (“Millet menfaatlerine aykırı yayın yapmamak”, “milletin sesi olmak” vb.) *Zaman*, maddî imkânsızlar ve işgalcilerin zorlaştırdığı şartlar içinde idealistliğinden ödün vermemiştir, bundan dolayı birçok sayısı sansürden nasibine düşen payı almıştır. Sadece haber ve güncel siyaset gazeteciliğinden fazlasını sayfalarına taşımış, her sayısında Türk edebiyatının en tanınmış yazarlarının eserlerini okurla buluşturmuştur. Ayrıca dönemi için önem arz eden sosyal sorumluluk faaliyetlerine de basın dünyasında yer açmıştır. Bu çalışmada özellikle gazetenin edebî anlamda sahip olduğu birikim ortaya çıkarılmış ve Türk edebiyatı için birinci derecede öneme sahip edebiyatçıların külliyatını tamamlayacak eserlerinin neler olduğu

içeriklerinden de söz edilerek gün yüzüne çıkarılmıştır. Tüm bunlara ek olarak Mütareke Dönemi gibi yüksek gerilimli bir dönemde Türk aydınının/edebiyatçılarının içinde bulundukları durum ve bunların yazılarına nasıl aksettği gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- (4 Nisan 1918- 10 Eylül 1919). *Zaman*. İstanbul.
- Adivar, H. E. (2006). *Türk'ün Ateşle İmtihanı* (3. b.). İstanbul: Özgür Yay.
- Aktaş, Ş. (2004a), Refik Halid Karay. *Büyük Türk Klasikleri*. (C. 12, s. 74). İstanbul, Ötüken- Söğüt Yay.
- Aktaş, Ş. (2004b), Reşat Nuri Güntekin. *Büyük Türk Klasikleri*. (C. 12, s. 218). İstanbul: Ötüken-Söğüt Yay.
- Ayvazoğlu, B. (2008). *Yahya Kemal “Eve Dönen Adam” Ansiklopedik Biyografi*. İstanbul: Kapı Yay.
- Cenap Şahabettin. (2015). *Beyrut, Filistin, Nablus İzlenimleri 1918*, (Haz. Tayfun Haykır). İstanbul: Ötüken Yay.
- Güntekin, R. N. (1976). *Reşat Nuri Güntekin'in Tiyatro ile İlgili Makaleleri* (Haz. Kemal Yavuz). İstanbul: Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri: 5, Millî Eğitim Basımevi.
- Haykır, T. (2010). Besim Atalay'ın Niğde Maarif Müdürüken Kaleme Aldığı Bir Yazı Dizisi: Anadolu'da Türklük. *Akpınar*. 25, 13-25.
- Kılıç, S. (1994). *İzmir Suikastı-İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması* (2. b.). İstanbul: Emre Yay.
- Koç, Y. ve Koç, A. (2006). *Tarihî Gerçekler Işığında Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk* (8. b.). Ankara: Kamu Birlik Hareketi Yay.
- Meydan Larousse. (1992). “Reşit Bey Şahingiray. (C. 16, s. 508). İstanbul: Sabah Yay.
- Meydan Larousse. (1992). Süleyman Nazif. (C. 18, s. 393). İstanbul: Sabah Yay.
- Millî Kütüphane Başkanlığı. (1987) *Eski Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*. Ankara: KTB Millî Kütüphane Başkanlığı Yay.
- Tanpınar, A. H. (2003). *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (10. b.). İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Til, E. T. (2004). *Gazeteler ve Gazeteciler*. (Haz. İbrahim Şahin). Ankara: Bilge Yay.
- Törenek, M. (2002). *Türk Romanında İşgal İstanbul'u*. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Tunaya, T. Z. (1986). *Türkiye’de Siyasal Partiler-Mütareke Dönemi C.II*. (2. b.). C. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay.
- Yalçın, S. (1995). Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’daki Faaliyetleri (30 Ekim 1918–16 Mayıs 1919). *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 28, 173-206. https://doi.org/10.1501/tarar_0000000086